

AZ EGYETEM, A VÁROS ÉS ERDÉLY KAPCSOLATA

I. Erdély és Kolozsvár gazdasági fejlődése a dualizmus alatt. A vasút építése

olozsvár nem csak Erdély gazdasági-infrastrukturális visszamaradottságának volt az egyik áldozata, hanem egy egész sor természeti katasztrófa is sújtotta: 1873-ban a negyedik nagy kole-rajárvány, amely az egész világon pusztított, elérte Kolozsvárt is; majd 1876-ban tűzvész pusztított a városban; és végül, 1879-ben árvíz sújtotta a települést.¹ Ezért csak az 1880-as évektől kezdődően beszélhetünk jelentősebb, az infrastruktúrát érintő nagyobb modernizációs folyamatokról.

Erdély és Kolozsvár számára az első jelentős lépést a vasút bevezetése jelentette. A kiegyezés pillanatában Magyarországon mindössze 2283 km vasútvonal volt (ebből Erdély területén egyetlen kilométer sem!), de 1873-ra ez már 6744 kilométerre gyarapodott.² Erdély számára kulcsfontosságú volt, hogy a kiegyezés után az erdélyi származású gróf hídvégi Mikó Imre lett 1867–1870 között Magyarország közmunka- és közlekedésügyi minisztere. Gróf Széchenyi István 1848-as terve, valamint az Országos Magyar Gazdasági Egyesület 1862-es ajánlása alapján, 1867-ben elkészítette *Magyarország vasúthálózata* címen miniszteri programjának szánt emlékiratát. Terveiben a fővárost kívánta a vasúti hálózat központjává tenni, ugyanakkor nagy hangsúlyt helyezett az ország peremvidékeinek vasútfejlesztésére is. Mikó Imrének legfontosabb miniszteri tette a Magyar Királyi Államvasutak megalapítása volt, azzal, hogy 1868-ban felvásárolta a csődbe jutott Magyar Északi Vasutat. A rohamos vasútfejlesztések időnként „panamákkal” társultak, és Mikó 1870. április 21-én lemondott miniszteri tisztségéről. Lemondása miatt nem érte meg, hogy miniszterként avathassa fel 1870. szeptember 7-én a Kolozsvár–Nagyvárad közötti pályaszakaszt. A vasútvonal átadása után a Magyar Keleti Vasúttársaság 1870-ben Kolozsváron vasúti javítóműhelyt hozott létre. A kolozsvári javítóműhely 1910-re komoly ipari vállalattá nőtte ki magát, és már 513 munkást foglalkoztatott. A vasútnak köszönhetően a Fellegvár aljában egy új városrész jött létre, a vasutas

¹ EGYED 1997. 92.

² GIDÓ 2013. 39.

negyed, amelynek az utcanevei is utalnak eredetükre: Gépész, Kalauz, Mozdony, Raktár utca stb. Évtizedeken át Kőváritelep néven volt ismert e városnegyed, ugyanis Kővári László 5 hektáros telkét 800 négyzetméteres parcellákra osztva bocsátotta az építkezés rendelkezésére.³

A vasút jelentősége Kolozsvár fejlődésében vitatott volt már a kezdetek óta. Míg Kőváry László történész, statisztikus szerint ez véget fog vetni Kolozsvár elszigeteltségének, és fellendíti a város iparát, gazdaságát, addig Galgóczy Károly közgazdász, történész és statisztikus sokkal óvatosabban kezelte a vasút gazdasági hatásait, és arra hívta fel a figyelmet, hogy ez a piacok elvesztését okozhatja, ami tönkretelheti a helyi termelőket, kézműveseket és kisiparosokat. Galgóczy szerint Kolozsvár számára nagy lehetőségeket rejteget a pénzügyi és kereskedelmi szektor. Idővel a Kereskedelmi és Iparkamara jelentése Galgóczyt igazolta: a vasút nem új piacokat nyitott, hanem a régi piacok számára hozott idegen konkurenciát, amivel a helyi kisiparosok nem tudtak sikeresen versenyezni. Amint látható, a vasút megszüntette az elszigetelődést, de magával hozta a konkurenciát.⁴ Békésy Károly korabeli közgazdász nagyon mélyrehatóan megállapítja Kolozsvár fejlődésének a lehetőségeit: „Hogy azonban az utóbbi évtizedekben elért örvendetes fejlődés meddig fog tartani [...] Addig tart, amíg a magyar államnak itt még elhelyezni való közintézetei lesznek.”⁵ És valóban, a magyar állam egy egész sor közintézményt telepített Kolozsvárra, amelyek közül kiemelkedik az egyetem.

II. Infrastrukturális fejlesztések és városrendezés

A dualizmus évtizedeiben a politikai konszolidációnak köszönhetően a második ipari forradalom hatásai elérték és alapjaiban formálták át Magyarország gazdaságát és társadalmát. A vasút, a modern, nagy teherbírású hidak, gátak, alagutak, csatornák, folyamszabályozások fellendítették a gazdasági életet. Mindezekhez azonban a tőke beáramlása nélkülözhetetlen volt, de a viszonylag hosszan tartó békeidőszak ezt elősegítette. A nagy ipari és infrastrukturális beruházásokhoz munkaerőre volt szükség, aminek következtében a migráció átrajzolta Magyarország és Erdély demográfiai állapotait; fellendült az urbanizáció, megváltozott a városok arculata, településszerkezete, és egyre nagyobb igény mutatkozott a közegészségügyi, közvilágítási, közlekedési és szállítási körülmények javítására. Kolozsváron is, akárcsak

³ EGYED 1997a. II. 93.

⁴ FAZAKAS 2018. 15.

⁵ BÉKÉSY 1903. 59.

Erdély és Magyarország legfontosabb városaiban, ekkor építették ki a csatornarendszert, a vízvezeték, majd a villamos- és villanyáram-hálózatot. Mindezek megvalósításában közvetlenül vagy közvetve az egyetemnek meghatározó szerepe volt.

A kolozsvári vízhálózat kiépítése az egyetem alapításának köszönhető. Az egyetem intézetei, laboratóriumai nem működhetek megfelelő hálózati vízellátás nélkül, ezért Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter, miután látta, hogy a kolozsvári hatóságok nem mozdítanak semmit ez ügyben, 1885-ben leiratban közölte velük, hogy az egyetemi intézetek számára vízvezeték kiépítését tervezi.⁶ Erre a városvezetés is észbe kapott, és kérte a minisztériumot, hogy közösen építsenek egy olyan vízművet, amely nemcsak az intézetek számára biztosítana vizet, hanem a városnak is. Végül a városvezetés által kidolgozott terveket kisebb-nagyobb módosításokkal a minisztérium elfogadta, és 1887-re megépült a város első modern vízműve.⁷ Ez azonban csak az egyetemet, a város két főutcáját és a Sétateret látta el vízzel.⁸ A városvezetés egyre inkább belátta a modern vízhálózat biztosította előnyöket, és két évvel később, 1889-ben elhatározta a vízhálózat kibővítését. Az új tervek szerint egy 50 000 lakosú város számára fejenként napi 70 liter vizet biztosító vízműre van szükség. Ez összesen napi 3,5 millió liter vizet jelentett, ami nagyon komoly feladat volt. Az egész városra kiterjedő vízvezetékrendszer csak az 1900-as évek elejére készült el. 1903-ban 1400 háztartás rendelkezett vízzel. 1908-ban már 35 kilométeres csatornarendszere volt a városnak, és 2300 háztartást látott el vezetékes vízzel.⁹ A századfordulón Kolozsvár egy kiváltságos klubba tartozott, ugyanis Budapestet leszámítva csak hat vidéki város rendelkezett modern csatornarendszerrel: Arad, Besztercebánya, Fiume, Szeged, Szombathely és Kolozsvár. És – amint már említettük – ez sokkal később valósult volna meg, ha Kolozsváron nem alapítanak egyetemet 1872-ben, és az egyetem intézeteinek, laboratóriumainak nincs szükségük megfelelő hálózati vízellátásra.

Az elektromos energia bevezetése után ez volt Kolozsvár második legnagyobb költségvetésű közüzemi fejlesztése a dualizmus korában.¹⁰ A város 1879–1908 között több mint 20 millió koronát költött infrastrukturális beruházásokra. Ebből a legnagyobb összeget az elektromos áram (5 millió)

⁶ FAZAKAS 2018. 25-26.

⁷ FAZAKAS 2015. 108–113.

⁸ EGYED 1997. 111.

⁹ FAZAKAS 2018. 26-27.

¹⁰ FAZAKAS 2018. 26-27.

bevezetése és a vízvezeték (3 millió) kiépítése képezte.¹¹ Közvetve az elektromos energia bevezetése is az egyetemnek köszönhető. A közvilágítás elterjedésének eredendően társadalmi, közbiztonsági és városszépítői okai voltak: egyre több kávéház, étterem, cukrászda jelent meg, amelyek többsége késő estig, néha éjjelig is nyitva volt. Ugyanakkor az ipari forradalomnak és az iparosításnak köszönhetően nagyszámú munkás járt be dolgozni kora reggel, vagy maradt a munkahelyén késő estig, a vasút megjelenésével pedig az utazási szokások is megváltoztak, mivel a vasúti járatok sokszor az éjjeli órákban futottak be az állomásokra. A késő esti, sőt éjjeli növekvő forgalom miatt a közbiztonsági okok nem elhanyagolandók, de a vagyonos városi középosztály fokozottan egy igényesebb környezetre is vágyott, amelyben a közvilágítás jelentős szerepet játszott. Kolozsvár főterén az első két lámpást 1808-ban helyezték el a Főhadparancsnokság kérésére. Amint látjuk, a kezdeményezés a hadsereg részéről jött, és valószínűleg biztonsági okai voltak. Kolozsvár városának tanácsa ezután döntött a közvilágítás bevezetése mellett, amely 1827-ben valósult meg. Lényegtelen, hogy 1827 szilveszter éjszakáján 247 vagy csak 60 lámpás¹² világított a városban, a közvilágítás megvalósult. A közvilágítás elég sokba került a városnak (évi 8552 Ft), ezért a városvezetés úgy döntött, hogy haszonbérbe adják a szolgáltatást, ezzel remélve a költségek csökkentését. Ezt csak 1839-ben sikerült megvalósítani 6857 forintért, de a spórolásnak meglett a következménye: rengeteg panasz volt, hogy sokszor a lámpásokat nem gyűjtják meg, sok helyen csak rövid ideig hagyják világítani, teliholdkor pedig spórolnak a világítással.¹³

Míg a kezdeti években virágolajjal világítottak Kolozsváron, az 1860-as években már a petróleummal. Azonban ez sem volt a legjobb megoldás: a Moldvából importált és Kolozsváron finomított petróleum nem versenyezhetett olcsóbb amerikai társával, ezért egy évtized alatt áttértek a világítógázra (más néven a légszeszre), amelyet a kőszén lepárlásával állítottak elő. 1869-ben Kolozsvár városvezetése külföldi vállalkozókkal (Fähndrich Gusztáv bécsi, Oechelhauser Fülöp Ottó berlini és Oechelhauser Vilmos dessauai lakosokkal) kötött szerződést a gázvilágítás bevezetéséről. A szerződés a közvilágítás terén 30 évre monopóliumot biztosított a vállalkozók számára. Ez megfelelt a kor szellemének, ugyanis Nagyváradon, Szegeden vagy Szombathelyen is ehhez hasonló szerződéseket írtak alá a helyi gázgyárak vezetőivel.¹⁴ De a város polgárainak egy része nem volt megelégedve a gázvilágítással, és a kolozsvári egyetem berkeiben az 1880-as évek elején

¹¹ FAZAKAS 2018. 28.

¹² FAZAKAS 2018. 19

¹³ FAZAKAS 2018. 19

¹⁴ FAZAKAS 2018. 20

létrejött az első kolozsvári „villamos mozgalom”. A mozgalom tagjai, az egyetem kutatói egy tanulmányt dolgoztak ki, mely szerint, ha rendelkezésre állnának a megfelelő berendezések, akkor a Kis-Szamos vizének ereje képes volna áramot fejleszteni, mely ipari erőre és közvilágításra egyaránt alkalmazható lenne. A kutatások irányítója Szüsz Nándor volt, azonban őt hamarosan Budapestre rendelték, hogy vegye át az Állami Mechanikai Tanműhely vezetését. Ennek következtében a kutatások abbamaradtak.¹⁵

1890-ben a gázgyárral kötött szerződést felújították további 30 évre a monopolhelyzet megerősítésével.¹⁶ A város polgárai azonban nem nézték jó szemmel a vállalat működését, ugyanis a gáz minősége nem volt a legjobb, gyakoriak voltak a csőrepedések és a gázmérgezések. Az egyik legnagyobb felháborodást az 1894 januárjában történt gázmérgezés okozta, amikor három kolozsvári polgár került életveszélyes állapotba.¹⁷ Ennek hatására jött létre a kolozsvári polgárok által kezdeményezett második „villamos mozgalom”, melynek az volt a célja, hogy megszüntesse a lakosság kiszolgáltatottságát a gázgyárral szemben, és nyomást gyakoroljon a városvezetésre az elektromos áram bevezetése céljából.¹⁸ A mozgalom fő vezetője, Fabinyi Rudolf vegyész-mérnök, egyetemi tanár, a Vegytani Intézet vezetője volt. Fabinyi beszámolt a bécsi, müncheni és berlini kiállításokon „megcsodált” elektromos villanyvilágítási újításokról, amelyhez hasonlóan kiépítését várta a városvezetéstől, majd egy memorandumot szerkesztettek meg, amelyben az egybegyűltek kijelentették, hogy ha a város vezetése képtelen megoldani az elektromos áram bevezetését, akkor ezt a mozgalom társadalmi úton fogja véghezvinni.¹⁹ A létrehozott villamos bizottság elnökének Fabinyi Rudolfot választották, és a memorandumot megjelentették egyszerre a Kolozsvárban és az Ellenzékben. Ezt egy nyilvános vitának tűnő esemény követte, ugyanis a gázgyár megpróbálta megvédeni létjogát²⁰, a városvezetés pedig nagyon taktikusan eljátszotta a semlegességet e vitában: a június 1-jei közgyűlésen Fabinyi Rudolf vegyész- és Finály Henrik nyelvészprofesszorok vezetésével felállított egy öttagú felügyelőbizottságot a teljes városi légszuszvilágítás mind minőségi, mind szerkezeti szempontú időszakos átvizsgálására, és megbízta őket egy használati kézikönyv megszerkesztésével a magánfogyasztók számára. A városvezetés ezzel egyrészt

¹⁵ Ellenzék 16 (1895) január 25. 82.

¹⁶ Ez egyébként elég rövid lejáratú szerződésnek számított a korban, ugyanis Győr 80 és Arad 90 évre írt alá hasonló megállapodást! FAZAKAS 2018. 20–21

¹⁷ Ellenzék 15 (1894) január 10. 27.

¹⁸ Ellenzék 15 (1894) január 13. 37–38.

¹⁹ FAZAKAS 2018. 22.

²⁰ Kolozsvár 8 (1894) február 3. 3.

továbbra is elkötelezte magát a gázgyár mellett, másrészt a megindult mozgalom vezetőjét is beavatkozási joggal ruházta fel.²¹ A légszeszgyárat azonban nem lehetett sarokba szorítani. Sem a Fabinyival folytatott tárgyalások,²² sem a tanács felszólítása nem kényszeríthette, hogy magára vállalja a villanyvilágítás üzemének és hálózatának kiépítését, de ügyes taktikai húzással hajlandó lett volna a szerződési jogot átruházni a Ganz cégre, amennyiben a város lemondana az 1890. évi szerződésnek arról a pontjáról, amely szerint a 30 éves lejárat után a légszeszgyár minden járulékával Kolozsvár tulajdonába kerülne át.²³

Ugyanakkor egyre gyanúsabbá vált a gázgyár és a városvezetés közötti viszony, olyannyira, hogy még a budapesti sajtó figyelmét is felkeltette. A Fővárosi Lapok 1894. január 16-i számában megjelent egy cikk *Kolozsvár bajai* címmel, mely arról számolt be, hogy a kolozsvári gázgyárat a városvezetés nagyon szoros pártfogásába fogadta. A vádat azzal indokolták, hogy az 1890-ben felújított szerződésről a városvezetés azt nyilatkozta, hogy az bármikor felmondható, viszont amikor a Ganz és Társa ajánlatot tett a vilamos áram bevezetésére, Albach Géza polgármester azzal utasította vissza a céget, hogy a gázgyárral kötött szerződés nem bontható fel.²⁴ Tehát a városvezetés legalább az egyik alkalommal hazudott a szerződéssel kapcsolatban. Ugyanakkor Kolozsvár azon három magyarországi város egyike²⁵ volt, amely a gáztársulattal megkötött szerződés értelmében részesedést kapott a gyár jövedelméből. De a leggyanúsabb talán az volt, hogy Kolozsváron a magánszemélyeknek rendkívül sokba, 21 krajcárba került a gáz köbmétere, ami Benyó Albin számításai szerint²⁶ azt jelentette, hogy a magyarországi városok közül Kolozsváron került a legtöbbbe ez a szolgáltatás.

Mindezt tetőzte, hogy 1897-ben a gázgyárat egy Georgi Charles nevű, kétes hírű belga (magát párizsinak valló) vállalkozó vásárolta meg. Ez a tranzakció ugyancsak nem került el a budapesti sajtó figyelmét.²⁷ Georgi Charles nyakig benne volt a román panamaként elhíresült galaci Brenning-perben²⁸, amelyben a vád szerint a polgármesteri hivatal és a

²¹ FERENCZI 2018. 165.

²² Ellenzék 15 (1894) augusztus 9. 2.

²³ Kolozsvár 8 (1894) november 23. 2.

²⁴ FAZAKAS 2018. 22.

²⁵ Szeged és Sopron volt a másik kettő.

²⁶ BENYÓ 1913. 85–161.

²⁷ A kolozsvári gázgyárat. Budapesti Hírlap 17 (1897) január 16. 10.

²⁸ Budapesti Hírlap 15 (1895) július 31. 2.; Budapesti Hírlap 15 (1895) augusztus 11. 3.; Budapesti Hírlap 15 (1895) augusztus 12. 3.; Budapesti Hírlap 15 (1895) augusztus 24. 4. Brenning Izidor később a kolozsvári vállalatnál is feltűnt, 1906-ban párizsi lakosként igazgatósági tagja lett a részvénytársaságnak. Központi Értesítő 31 (1906) július 29. 1346.

galaci gáztársulat között illegális tevékenység folyt.²⁹ Valójában az történt, hogy Georgi Charles nevében tárgyalt Brenning Izidor, galaci születésű magyar állampolgár, a Szegedi Légszeszvilágítási Rt. cégvezetője, mint megbízott, és fizette le állítólag a galaci, a brăilai és a iași-i városvezetést a légszesz bevezetése érdekében. A jelek szerint Szegeden is hasonló korrupció ment végbe.³⁰ Brenning Izidor később a kolozsvári vállalatnál is feltűnt, 1906-ban párizsi lakosként igazgatósági tagja lett a részvénytársaságnak.³¹ És érdekes, hogy 1894-ben Georgi Charles pont a szegedi gázgyárat vásárolta meg³², amelyiknek a jövedelméből a város szintén részesedést kapott. Szóval, Magyarországon három gázgyár fizetett részesedést a városnak, és ebből kettő Georgi Charles tulajdonában volt 1897-ben. Érdekes egybeesés. Ugyancsak érdekes az is, hogy a kolozsvári gázgyár tulajdonosváltása nem járt sem pénzügyi, sem minőségi javulással.

Az egyre sokasodó lakossági panaszok nyomán a gázgyárat ellenőrző bizottság megvizsgálta a helyzetet, és konstataálta, hogy 1890–1902 között a gázgyár – szerződést szegve – rendellenesen magas árakat szabott a gáz köbméterére, aminek következtében a magánfogyasztókat összesen 272 692 korona értékben károsította meg, a várost pedig 38 104 korona értékben. Kármentesítési pert helyeztek kilátásba 310 000 korona visszaszerzésére.³³ Az ügygel a tanács is foglalkozott, és 1904 májusában felszólította a gázgyárat a világító légszesz köbméterenkénti árának 34 fillérről 30 fillérré való leszállítására, de a gázgyár igazgatósága 32-t ajánlott „szabad akaratából és a várossal szembeni előzékenységének bebizonyítása szempontjából”, ugyanakkor pedig fellebbezett a tanácsi határozat ellen, mivel bizonyos mennyiség fogyasztása alatt árleszállításra nem volt kötelezhető. A közgyűlés a 32 filléres új árat elfogadta.³⁴

A városvezetésre egyre jobban nehezedett a „villamos mozgalom” nyomása, és kénytelenek voltak felvetni a villamos áram bevezetését. 1897-ben már három komoly ajánlat is érkezett az elektromos áram bevezetésére:

1. a Kolozsvári Közúti Vasút részvénytársaság
2. Horowitz Sámuel vállalkozó
3. Georgi Charles, a gázgyár új tulajdonosa.³⁵

²⁹ Budapesti Hírlap 15 (1895) augusztus 15. 10.

³⁰ Budapesti Hírlap 15 (1895) július 31, 2; augusztus 11. 3., 12. 3.; 24. 4.

³¹ Központi Értesítő 31 (1906) július 29. 1346.; FERENCZI 2018. 177–178.

³² Budapesti Hírlap 14 (1894) március 11. 11.

³³ FERENCZI 2018. 177–178.

³⁴ FERENCZI 2018. 178.

³⁵ Kolozsvár 11 (1897) január 4. 3.

A kétes hírnevű Georgi Charles ugyanebben az évben vásárolta meg a gázgyárat, és az elektromos áram bevezetésében saját vállalatának a csőd-jét láthatta, valószínűleg ezért szállt be a versenybe. A Kolozsvár napilap szerint Georgi Charles azt ajánlotta, hogy azonnal leengedi a gázárakat, a vezetékeket ingyen beszereli, az áramhoz szükséges berendezéseket a leg-rövidebb idő alatt beszerzi, és az áram árát is kedvezően határozza meg.³⁶ Ezek gyanúsán jó ajánlatok úgy a gáz-, mint a villanyszolgáltatás terén egy nemzetközi hírnevű szélhámos részéről. Az ígéretek azonban távol álltak a valóságtól, és erről a kolozsváriak is hamarosan meggyőződtek: egy másodéves nagyszebeni orvostanhallgató gázmérgezés áldozata lett a Hosszú-Szappan utcai gázcsővezeték megrepedése folytán.³⁷ Úgy látszott, hogy győzött a „villamos mozgalom”, azonban a városvezetés ismeretlen okok miatt mindhárom ajánlattevővel megszakította a tárgyalásokat. Ez még jobban megerősíti azt a gyanút, hogy a városvezetés és a gázgyár nagyon szoros viszonyban voltak. A „villamos mozgalom” azonban nem adta föl a harcot, és egyre több támogatója lett. 1899-ben Mandel Pál ügyész, országgyűlési képviselő és Szájbély Gyula vállalkozó, országgyűlési képviselő arról tájékoztatta a városvezetést, hogy egy villamos telepet szeretnének létesíteni Hidegszamoson. Ezt a képviselők elutasították, arra hivatkozva, hogy nyilvános versenytárgyalás útján szeretnék bevezetni az elektromos áramot. Végül az 1903 márciusára meghirdetett versenytárgyalásra (amelynek az egyik fő támogatója Haller Károly jogászprofesszor volt) már hat cég pályázott.³⁸

A hosszas tanácskozásokat és műszaki méréseket követően a városvezetés a Ganz és Társa ajánlatát fogadta el, mellyel 1904 júliusában kötötték meg a szerződést.³⁹ Az 1906-ban átadott vízerőmű, amely egy 425 lóerős gőzgéppel és két 2400 lóerős turbinával rendelkezett, 1,9 millió koronába került. Az elektromos áramot egy 32 kilométeres vezeték által juttatták a városba.⁴⁰ Működésének első évében már 218 utcában volt villanyvilágítás.⁴¹ Két évvel később, 1908-ban a magánlakásokban 26 458 villanyégőt használtak.⁴² Ha figyelembe vesszük, hogy Kolozsvár lakossága ekkoriban 60 000 fő körül mozgott, ez azt jelenti, hogy 2,26 lakosra jutott egy égő, a gyerekeket is beleszámítva. Ezek szerint azt állíthatjuk, hogy szinte minden

³⁶ FAZAKAS 2018. 23–24.

³⁷ Ellenzék 18 (1897) február 11. 132.

³⁸ FAZAKAS 2018. 24

³⁹ BENYÓ 1913. 85–87.

⁴⁰ FAZAKAS 2018. 24.

⁴¹ KILLYÉNI 2012. 56–62. 57.

⁴² EGYED 1997. 113.

háztartásba be volt vezetve az elektromos áram. Ennek ellenére Nagyváradon 1893-tól, Szegeden 1895-től, Marosvásárhelyen 1898-tól már volt elektromos közvilágítás,⁴³ ami azt mutatja, hogy ezen a téren a város egy kicsit lemaradt. Ez magyarázható a városvezetés és a gázgyár közötti gyanús kapcsolattal, ugyanis az eddig feltárt forrásokból az tűnik ki, hogy a település irányítói igyekeztek minél hosszabb ideig elodázni az elektromos világítás bevezetését.

Amint látható, az elektromos energia bevezetése is, ha közvetlenül nem is, de közvetve az egyetemnek, az egyetemi oktatók egy részének köszönhető. Ebben az esetben nincs épp akkora érdeme az egyetemnek, mint a vízhálózat bevezetése esetén, azonban Szüsz Nándornak és kollégáinak, de különösen Fabinyi Rudolfnak és Haller Károlynak az érdemei vitathatatlanok.

Az infrastrukturális fejlesztések összefüggtek a város és különösen a főtér átrendezésével. Az ekkor még lassabban épülő és szépülő város új korszakába lépett, amit az is jelez, hogy a törvényhatósági bizottság is frissíteni kívánta a város szimbolikus földrajzi kereteit. Haller Károly jogászprofesszor, egykori polgármester 1889-ben javasolta, hogy egyes utcaneveket gondoljanak újra, mivel ezek elavultak, nehezítik az eligazodást, és egyesek még a „közízlésbe is ütközök”. E célból egy bizottság felállítását javasolta, amely „keresse fel” Jakab Elek levéltárost és helytörténészt, tőle javaslatot kérhetnek arra vonatkozóan is, hogy a történelmi jelentőségű házakra milyen emléktáblák kerüljenek. A közgyűlés egyhangúan elfogadta, és az utcanév-változtatás bizottságának tagjaiul kinevezte Finály Henrik filológusprofesszort, Haller Károlyt, Jakab Eleket, Kővári László és Szabó Károly történészeket, valamint Szabó Gyula főjegyzőt. Oly hosszan tartónak bizonyult az ügymenet, hogy végül az általános utcanév-kiigazításra tíz évet kellett várni, amikor már az eredeti bizottságból mindössze Haller Károly, Kővári László és az immár tanácsos Szabó Gyula élt még.⁴⁴ Érdeemes felfigyelni nemcsak arra, hogy egyetemi tanártól származik a kezdeményezés, hanem arra is, hogy a bizottság tagjainak kétharmada szintén egyetemi professzor.

A főtéri Szent Mihály-templom körüli épületek lebontása és a főtér „felszabadítása” volt az egyik legfontosabb problémája a városvezetésnek, ami már a kiegyezés előtt is foglalkoztatta a helyi városigazgatást. Még az 1850-es évek elején megindult egy városi mozgalom a templom közvetlen környezetének felszabadítására, amely 1886-ban érkezett fordulóponthoz. A katolikus egyház előljárói sokáig ellenálltak, ekkor azonban a templomot takaró

⁴³ FAZAKAS 2018. 24.

⁴⁴ FERENCZI 2018. 149–150.

és végül az egyház által is lebontásra ítélt épületek helyére új, neogótikus pavilonokat készült emelni. A közvélemény nyomására azonban az egyház lemondott az átépítésről. A lebontandó épületek kárpótlásának a kérdése sokáig elhúzódott, de az 1889. szeptember 28-i közgyűlésen végül eldőlt. Itt kiemelnénk Groisz Gusztáv jogász, egyetemi tanár szerepét, akinek határozott fellépése eredményeképpen végül szavazásra bocsátották az ügyet, és – 63 igennel a 9 nemmel szemben – eldöntötték, hogy a katolikus egyház kárpótlásként megkapja cserébe a főtéri „kis lábasházat”, a Nagy utcai (ma: Horea) 2. községi elemi népiskola épületét és telkét, valamint a kármentesítési alapon összegyűlt pénzüsszeget.⁴⁵ Végül, 1894 nyarán sikerült kárpótolni a mézáros ipartársulatot a templom déli oldalán magasodó épülete fejében, és ezzel elkezdődhetett a tisztogatás. Az épületeket lebontották, a törmelékre földet hordtak és elegyengették, díszes vasrácsozatot húztak a templom köré, a barokk kaput pedig átszállították a szentpéterei templom elé.⁴⁶

A város ugyanakkor megnövelte közigazgatási területét is, szintén Haller Károly jogászprofesszor, egykori polgármester javaslatára. Haller már 1881-ben tett erre javaslatot,⁴⁷ de az ügy elodázódott 1892-ig, amikor Kolozsmonostor község lakosai is kezdeményezték az egyesülést. A vármegye törvényhatósági bizottsága az egyesítést nem ellenezte, és bizottságot állított fel az egyesítés végrehajtására, amelybe Kolozsvár törvényhatósági bizottsága a maga részéről Albach Géza polgármestert, Nagy Mór tanácsost, Tamási Sándor tiszti főügyészt és Haller Károly képviselő-testületi tagot – az egyesülés szellemi atyját – delegálta.⁴⁸ Az egyesülés 1895. január 1-jén hivatalosan is életbe lépett.

III. Az egyetemi tanárok szerepe Kolozsvár gazdasági, társadalmi fejlődésében

Korábban már beszéltünk Szüsz Nándornak, Fabinyi Rudolfnak és kollégáiknak a döntő szerepéről a város infrastrukturális fejlődését illetően. A továbbiakban elemezni szeretnénk az egyetemi tanárok szerepét a város vezetésében, fejlesztésében és a település „multipozicionális elitjének” keretén belül.

Az egyetem megalapításával jelentősen módosult Kolozsvár társadalmi és gazdasági struktúrája. Eddig is voltak a városban értelmiségiek, de e pillanattól megugrott a számuk, s ez komoly változásokat idézett elő a település

⁴⁵ FERENCZI 2018. 150-152.

⁴⁶ FERENCZI 2018. 153.

⁴⁷ Kolozsvár 9 (1895) január 2. 2.

⁴⁸ FERENCZI 2018. 167.

gazdasági fejlődésében és vezetése összetételében. Kolozsváron az egyetemi tanárok jelentős hányadát képviselték a városi tanácsnak, de ott voltak a különböző bankok, vállalatok vezetőtanácsában. Valójában nagyon aktív tagjai lettek a város gazdasági és politikai életének, igazából ők alkották a kolozsvári „multipozicionális elit” jelentős részét.⁴⁹

A törvényhatósági bizottság három, különféle időszakonként megújuló mandátumkategóriából állt, amely megújulás részben a testületi szelekció demokratizmusát, másrészt a mozdulatlanságot volt hivatott biztosítani. A három kategória:

1. 56 képviselő, akiket hatéves mandátummal választottak;
2. 56 virilis, minden év végén frissülő névjegyzékkel;
3. 23 városi tisztviselő.⁵⁰

Az 1890–1918 közötti években a közgyűlésben szavazati joggal rendelkező személyek összlétszáma még a források részleges hiányában⁵¹ is tetemes, több mint 500 névből áll. A tárgyalt időszakban összesen 295 virilis szerepel a kiválasztott névjegyzékeken. Mintegy 144, azaz közel fele, csupán egyszer fordul elő, nagy részük kisiparos, kereskedő és *egyetemi tanár*, de vannak szép számban házbirtokosok és tisztviselők is. Az ellenpóluson van Babos Sándor órás és ékszerész, Trandafir Miklós királyi pénzügyi fogalmazó, valamint *dr. Vályi Gábor egyetemi tanár*, akik 1886–1917 között több mint 30 éven keresztül voltak virilisek.⁵² Egyébként az egyetlen látványosan növekedő tendenciájú kategória pont az egyetemi tanároké. 1886-tól 1895-ig átlagban öten (9%), viszont 1900-ban már 13-an vannak (23%), 1905-ben 18-an (32%), 1910-ben pedig 24-en (43%).⁵³ 1910-ben érték el a maximumot,

⁴⁹ A multipozicionális elit alatt a város vezetésében önként szerepet vállaló vagyonos vagy tekintélyes férfiakat értjük, akik a testület köreibe való belépés előtt már vagy azt követően egyéb vezető beosztásban is megfordultak, és mandátumuk idején pozíciójukat ott is megőrizték. Lengyel György, Gyáni Gábor és Szilágyi Zsolt főleg a két világháború közötti időszakra vonatkoztatják e fogalmat, és a Horthy-korszak sajátos körülményeire alkalmazzák. Kolozsvár esetében e problémát Ferenczi Szilárd elemezte mélyrehatóan a doktori disszertációja keretén belül. FERENCZI 2018.

⁵⁰ Akik közül 17-et a közgyűlés választott hatéves mandátummal (polgármester, főjegyző, három aljegyző, négy tanácsnok, tiszti fő- és alügyész, árvaszéki jegyző, főmérnök, főpénztárnok, közgyám, két árvaszéki ülnök), ötöt pedig élethossziglani mandátummal a főispán nevezett ki (rendőrfőkapitány, főorvos, fő- és alszámvevő, levéltárnok). FERENCZI 2018. 93.

⁵¹ Nem maradtak fenn az 1891-es, 1903-as, 1909-es, 1915-ös, 1916-os évek közgyűlési jegyzőkönyvei.

⁵² FERENCZI 2018. 48.

⁵³ Póttagokkal együtt kicsit módosulnak a számok és az arányok, de a trend nem változik: 1886: 5 (8%), 1889: 5 (8%), 1895: 4 (6%), 1900: 14 (23%), 1905: 18 (27%), 1910: 24 (38%), 1917: 15 (25%). FERENCZI 2018. 50.

de még az 1917-es 15 fővel (27%) is a legnépesebb foglalkozási kategóriát képviselték. Érdeemes arra is felfigyelni, hogy hol helyezkedtek el az egyetemi tanárok a virilisek ranglistáján. Itt az 56 virilis közül az első 15 helyen helyezkedőket figyeltük meg. Dr. Vályi Gábor az egyetemi tanárokat elsőként 1886-ban egyedül képviselte a névjegyzéken, a negyedik helyen, és még kétszer, 1900-ban és 1905-ben szerepelt a legtehetősebb virilisek között. Később, 1895–1917 között a tanárokat végig ott találjuk az első helyek valamelyikén. Jelenlétük 1905-ben volt a legerősebb, amikor is heten kerültek a 15 legnagyobb adófizető közé.⁵⁴ Ehhez azonban az is hozzájárult, hogy az értelmiségiek esetében az általuk befizetett adót kétszeresen vették figyelembe a virilisek listájának összeállításánál. Ez arra utal, hogy azért mégsem voltak olyan gazdagok, mint ahogyan a listán lévő helyezésük mutatja, de annak ellenére láthatjuk, hogy Kolozsvár legtehetősebb polgárai közé tartoztak. Összehasonlításként az egyéb értelmiségi kategóriák (orvosok, gyógyszerészek, ügyvédek, papok, tanárok) képviselői közül minden évben általában 2–4 személy tartózkodott az élvonalban, a személyi keresetük után fizetett adó kétszeres beszámításával. Ez azt is mutatja, hogy az egyetemi tanárok voltak a leggazdagabb értelmiségiek Kolozsváron.

A professzorok 1886 után kerültek egyre nagyobb számban a törvényhatósági bizottságba. Legstabilabb képviselőjük dr. Vályi Gábor, aki 1872-ben 28 évesen került a jog- és államtudományi kar statisztika katedrájára Marosvásárhelyről. 1886-ban jelent meg a virilisták között, és 1917-ig az aktív és nyugalmazott professzorok legtehetősebbejének egyike volt Majális utcai házával. Szintén 1886-ban lett virilis dr. Csiky Viktor (katolikus egyházjog és hűbérjog), a kolozsvári jogakadémia, később az egyetem jogi karának professzora, aki 1900-as nyugalmazásáig maradt a virilisek listáján. Dr. Kolosváry Sándor, a magyar magánjog professzora, dr. Óvári Kelemen jogtörténész és a Nagyszebenből érkezett dr. Farkas Lajos (római jog) ugyanazon évben, 1900-ban kerültek a virilisegyzékre, és mindhárman 1917-ig megszákítás nélkül tagjai voltak a képviselő-testületnek. A római jogi katedrán oktató dr. Kiss Mór 1900–1910 között volt állandóan virilis, mindig az első tíz között. Dr. Csiky Viktor helyét a tanszéken, de a virilisek listáján is dr. Kosutány Ignác vette át, aki három listán szerepel, eszerint legkevesebb 12 éven keresztül volt virilis (1905–1917). Dr. Navratil Ákos és dr. Kolosváry Bálint két mandátumon keresztül volt virilis (1910, 1917). Ugyancsak virilis volt dr. Klupathy Antal (váltó- és kereskedelmi jog) 1905-ben, dr. Somló Bódog (jogbölcselet és nemzetközi jog) és Balogh Artúr 1910-ben. Amint látható, a jogi és államtudományi kar 12 virilist biztosított a városvezetésbe.

⁵⁴ FERENCZI 2018. 61.

Az orvosi kar virilisei közül az egyik legkiemelkedőbb a belgyógyászat professzora, dr. Purjesz Zsigmond volt, akivel a vizsgált időszak négy névjegyzékén találkozunk (1895–1910 között), egyszer az előkelő 9. helyen. Ugyancsak hosszasan, 1900–1917 között volt dr. Davida Leó boncnok is törvényhatósági bizottsági tag. Az orvosi kar további virilisei: a kórbonctan szakról dr. Genersich Antal (1886), dr. Brandt József sebész (1895–1905) és a törvényszéki orvostan professzora, dr. Kenyeres Balázs (1910). A felsorolás nem teljes,⁵⁵ de így is látható a kar orvosprofesszorainak aránylag nagyszámú jelenléte a virilisták között. Az orvosok csoportját egyébként virilisként kilencen képviselik a vizsgált években, és viszonylag magas létszámuk összefügg az egyetem mellett számos klinika és gyógyintézet létevel. Annak ellenére, hogy nem mindegyikük volt egyetemi tanár, az egyetemi klinikák létezésének és működésének köszönhetik munkahelyük és virilisi státusuk. Dr. Szombathelyi Gusztáv 1886-ban nyugalmazott városi főorvosként jelenik meg, ő már az 1872-73-as években szerepelt a lista középmezőnyében. Az 1886-os évvel kezdődően Mihály László városi, három évre rá városi kerületi orvos (tehát tisztviselő), és még egyszer, 1895-ben találkozunk nevével, ekkor azonban már házbirtokos. A 19. század végén még hárman voltak virilisek: dr. Perl József fogorvos 1886–1900 között, dr. Adler Antal (1886) és dr. Bakonyi József (1889–1895). A 20. század elején dr. Ákontz Károly érdemel megkülönböztetett figyelmet, őt kétszer orvosként (1905, 1917) és 1910-ben egyetemi tanárként tüntették fel a névjegyzéken.⁵⁶

Hasonlóan, a gyógyszerészek tábora is főleg az egyetemi klinikák létezésének és működésének köszönhetik munkahelyüket és virilisi státusukat. Egy kevésbé népes, azonban stabilan gazdag csoportról van szó. Egyes képviselői jóval hosszabb ideig tudtak megmaradni a virilisták között, mint orvos társaik. Legnagyobb példája a családi stabilitásnak ifj. és legifj. dr. Hintz György. Az édesapa 1872-ben jelent meg először, és 1886-ig volt virilis. Legifj. Hintz György gyógyszerészi képesítést a kolozsvári orvosi karon szerzett 1896-ban, utána átvette a főtéri patika vezetését, és 1889-től – kisebb-nagyobb megszakítással – 1917-ig volt virilis, amikor is az előkelő 8. helyet foglalta el. Wolff János patikus pedig egy névjegyzékről kimaradva, 1872–1895 között rendelkezett képviselő-testületi tagsággal.⁵⁷

A természettudományi karon oktató tudósok köréből mindössze ketten vettek részt a városvezetésben, azonban nagyon befolyásos szerepük volt. A leghosszabb ideig virilis volt dr. Fabinyi Rudolf vegytanprofesszor (1900–1917), a Magyar Kémikusok Egyesületének első elnöke. Ugyancsak

⁵⁵ A mellékelt táblázatban látható a teljes névsor.

⁵⁶ FERENCZI 2018. 62.

⁵⁷ FERENCZI 2018. 62–63.

virilis volt 1917-ben a kar nagynevű zoológusa, dr. Apáthy István, aki Európa-szerte elismert intézetet működtetett Kolozsváron.

A bölcsészkar tanárai közül hatan voltak a városvezetés tagjai. A leghosszabb ideig Szamosi János klasszika-filológus (1894–1909), Pósta Béla régész (1906–1918), Szádeczky-Kardoss Lajos történész (1904–1916) és Finály Henrik filológus (1888–1897) voltak aktív tagjai a városvezetésnek, de 1888-ban ott találjuk Szász Béla, 1904-ben pedig Böhm Károly filozófusokat is.

A hiányos adatok ellenére⁵⁸ eddig az egyetem 40 alkalmazottját sikerült azonosítani a városvezetők soraiban: 39 egyetemi tanárt és Tamási János egyetemi quaestort. Ez egy igen jelentős szám, főleg, ha figyelembe vesszük azt, hogy sokan közülük nagyon hosszasan töltötték be a virilisi vagy képviselői tisztséget. Ákontz Károly (1905–1917), Apáthy István (1903–1918), Brandt József (1895–1905), Csiky Viktor (1886–1900), Davida Leó (1900–1917), Fabinyi Rudolf (1904–1918), Farkas Lajos (1900–1917), Groisz Gusztáv (1888–1900), Haller Károly (1884–1911), Kenyeres Balázs (1907–1918), Kiss Mór (1901–1918), Kolosváry(i) Sándor (1900–1917), Kossutány Ignác (1904–1917), Lőte József (1905–1917), Pósta Béla (1906–1918), Purjesz Zsigmond (1895–1910), Óvári(y) Kelemen (1900–1917), Szádeczky-Kardoss Lajos (1904–1916), Szamosi János (1894–1909), Vályi Gábor (1886–1918) legalább tíz évig benne voltak a városvezetésben.

1. táblázat Egyetemi alkalmazottak a városvezetésben

	Név	Városvezető		Hivatás	Foglalkozás
		Korszak	Jogcím		
1	Ákontz Károly	1905–1917	virilis	orvos	egyetemi tanár
2	Apáthy István	1903–1918	képviselő és virilis	zoológus	egyetemi tanár
3	Balogh Artúr	1906–1910	virilis	jogász	egyetemi tanár
4	Boér Elek	1910–1917	virilis	jogász	egyetemi tanár
5	Böhm Károly	1904–1911	virilis	filozófus	egyetemi tanár
6	Brandt József	1895–1905	virilis	sebész	egyetemi tanár
7	Concha Győző	1888–1892	képviselő	jogász	egyetemi tanár
8	Csiky Viktor	1886–1900	virilis	jogász	egyetemi tanár
9	Davida Leó	1900–1917	virilis	anatómus	egyetemi tanár
10	Engel Gábor	1897–?	képviselő	nőgyógyász	egyetemi tanár

⁵⁸ Az egyetem történetére vonatkozó forrásokról részletesen: VAJDA 2017. 36–51.

	Név	Városvezető		Hivatás	Foglalkozás
		Korszak	Jogcím		
11	Fabinyi Rudolf	1904–1918	virilis	vegyész	egyetemi tanár
12	Farkas Lajos	1900–1917	virilis	jogász	egyetemi tanár
13	Finály Henrik	1888–1897	képviselő	filológus	egyetemi tanár
14	Genersich Antal	1886–1894	virilis	orvos	egyetemi tanár
15	Groisz Gusztáv	1888–1900	képviselő	jogász	egyetemi tanár
16	Haller Károly	1884–1911	képviselő, virilis	jogász	egyetemi tanár
17	Jancsó György	1904–1910	virilis	jogász	egyetemi tanár
18	Kénéz Béla	1910–1917	virilis	statisztikus	egyetemi tanár
19	Kenyeres Balázs	1907–1918	virilis	orvos	egyetemi tanár
20	Kiss Mór	1901–1918	virilis	jogász	egyetemi tanár
21	Klupathy Antal	1904–1905	virilis	jogász	egyetemi tanár
22	Kolosváry Bálint	1910–1917	virilis	jogász	egyetemi tanár
23	Kolosváry Sándor	1900–1917	virilis	jogász	egyetemi tanár
24	Kossutány Ignác	1904–1917	virilis	jogász	egyetemi tanár
25	Lukáts Adolf	1904–1918	virilis	jogász	egyetemi tanár
26	Lóte József	1905–1917	virilis	orvos	egyetemi tanár
27	Nagy Ernő	1905–1910	virilis	jogász	egyetemi tanár
28	Navratil Ákos	1910–1917	virilis	jogász	egyetemi tanár
29	Pisztóry Mór	1904–1906	virilis	jogász	egyetemi tanár
30	Pósta Béla	1906–1918	képviselő	régész	egyetemi tanár
31	Purjesz Zsigmond	1895–1910	virilis	orvos	egyetemi tanár
32	Rózsahelyi Aladár	1888–1896	képviselő	orvos	egyetemi tanár
33	Óvári Kelemen	1900–1917	virilis	jogász	egyetemi tanár
34	Somló Bódog	1910–1918	virilis	jogász	egyetemi tanár
35	Szamosi János	1894–1909	képviselő, virilis	klasszika- filológus	egyetemi tanár
36	Szász Béla	1888– ?	képviselő	filozófus	egyetemi tanár
37	Szádeczky Lajos	1904–1916	virilis	történész	egyetemi tanár
38	Szabó Dénes	1917– ?	virilis	orvos	egyetemi tanár
39	Vályi Gábor	1886–1918	virilis	statisztikus	egyetemi tanár
40	Tamási János	1886– ?	virilis	ügyvéd	egyetemi quaestor

Ferenczi Szilárd első körben a mandátumok, illetve a városirányítás időtartama szerint szűkítette a törvényhatósági bizottsági tagok teljes létszámát, majd ezt a rövidebb listát egy következő szakaszban és másodlagos források alapján tovább szűkítette, annak alapján, hogy kinél azonosítható be a városirányítási tevékenység mellett még egy vagy több pozíció (intézményi, szervezeti, hivatali, vállalati, pénzügyi beosztás).⁵⁹ Az első szűrés következtében a több mint 500 személyből 153-ra csökkentette a továbbiakban vizsgálandók számát. A pozícióhalmoznál figyelembe vett még legkevesebb egy vezető állást (funkciót, beosztást, érdekeltséget) a város valamely intézményében, pénzügyi szervezetében, szakmai szervezetében, állami hivatalában, egyesületében. Vezető állásként értelmezte az igazgató, igazgatói tag, elnök, titkár, jegyző, főnök (mint pl. állomásfőnök) beosztásokat. A második szűkítést követően végül 83 személy maradt.⁶⁰

A továbbiakban e kolozsvári multipozicionális elitnek egy szegmensét fogjuk elemezni: a városvezetésben és a gazdasági életben egyaránt komoly súllyal rendelkező egyetemi tanárokat. Kiemeltük tehát Ferenczi Szilárd 83 fős listájából az egyetemi tanárokat. E 83 személy között 14 egyetemi tanárt találunk, ami a 16,87%-os arányt jelent. Ebből az derül ki, hogy a kolozsvári egyetem tanárai nagyon komolyan részt vettek a város politikai, gazdasági, társadalmi irányításában, és komoly kapcsolathálóval rendelkeztek.

E 14 személy közül hosszabb vagy rövidebb ideig 9 volt virilis (64%), 7 választott képviselő (50%) és 1 polgármester Haller Károly személyében (7%). Hatan voltak szabadkőművesek (43%), Haller Károly lévén a páholy helyettes főmestere. Szakmájuk szerint: 4 jogász (28%), 2-2 statisztikus, orvos, régész, történész, illetve filológus (14-14%) és 1-1 kémikus, illetve zoológus (7-7%).

---

⁵⁹ E kettős szűkítéssel próbálta azonosítani Kolozsvár dualizmus kori multipozicionális elitjét a városirányítási eliten belül. A városi tisztviselők és képviselők esetében kiemelte azokat, akik egy mandátumnál (6 év) több ideig álltak a város szolgálatában. A virilis jog automatikus volt, de a jelöltnek el kellett fogadnia, ami városirányítási szándékot (vagy akaratot) feltételez (vagy csupán a presztízs fokozása érdekében volt rá az egyének szükségére). A virilisek szelektálása bonyolultabb, mivel ők általában nagyon passzívak voltak, így az aktív városirányítási tevékenységről bizonyosság a négy szakterület összetételének vizsgálatával szerezhető. Ferenczi Szilárd a városirányítási elit csoportjába történő alsó belépési határt a virilisek esetében minimum egy választott mandátum hosszban (6 év) és legalább két szakbizottság tagságában állapította meg. FERENCZI 2018. 94–98.

⁶⁰ FERENCZI 2018. 96–98.

2. táblázat Az egyetemi tanárok a Ferenczi Szilárd által azonosított multipozicionális eliten belül

	Városvezetői korszak	Egyéb cím	Szervezeti vezető beosztás	Vállalati érdekelttség	Szabadkőműves
Apáthy István	1903–1918				1900.12.05-től
Fabinyi Rudolf	1904–1918		1		1888.01.16-től
Finály Henrik	1888–1897		2	1	
Groisz Gusztáv	1888–1899	országgyűlési képviselő		2	
Haller Károly	1884–1911	felsőházi tag	4	1	1886.10.24-től alapító, helyettes főmester
Kenyeres Balázs	1907–1918			1	1895.03.02-től
Kiss Mór	1901–1918			3	
Kővári László	1872–1907	takarékpénztári igazgató		1	
Lukáts Adolf	1910–1918			1	
Pósta Béla	1907–1918			1	
Rózsahegyi Aladár	1888–1896				1887.04.15-től
Szádeczky Lajos	1904–1916				igen, de nem tudni, mikor
Szamosi János	1894–1909		3		
Vályi Gábor	1886–1918			8	

A szóban forgó 14 személy 29 különböző pénzügyi, vállalati, céges és sajtóérdekelttséggel rendelkezett, illetve itt töltött be szervezeti vezető beosztást. Azt láthatjuk, hogy függetlenül attól, hogy a tárgyalt személy jogász, régész vagy statisztikus, igyekezett több intézményben, pénzügyi intézetben, szakmai szervezetben, állami hivatalban is pozíciót foglalni. A „bajnok” Vályi Gábor statisztikus, az egyik leggazdagabb egyetemi tanár, ennek következtében virilis 1886–1918 között, aki nem kevesebb mint 8 pénzügyi, vállalati és céges érdekelttséggel rendelkezett. Ezek közül 6-ban igazgatósági tag volt: Kolozsvári Iparbank Rt., Közhasznu Takarékpénztár Rt., Általános Bank és Takarékpénztár Rt., Egyesült Gipszgyárak Rt., Közhasznu Szövetkezet, Kolozsvári Heinrich József Ásvány- és Gyógyszarpangyár Rt. Amint látható, ennek fele banki és hitelintézeti érdekelttség,

ami összhangban van Kolozsvár regionális vezető szerepével a pénzügyi szektorban. Nem sokkal marad el mögötte Haller Károly jogász, aki jóval szerényebb vagyonnal, de annál nagyobb ambíciókkal rendelkezett. Haller 1884–1911 között volt aktív tagja a városvezetésnek, s a vizsgált városvezetői tisztségek minden kategóriájában szerepelt: volt képviselő, virilis, tisztviselő, 1884–1886 között polgármester. Emellett tagja volt a Felsőháznak, a kolozsvári Unió szabadkőműves páholy egyik alapító tagja (1886. október 24.) és helyettes főmestere. Városvezetői tevékenysége kiemelkedő volt, de jelentős szerepet vállalt többek között a Kolozsvári Közúti Vasút társaság és a Kolozsvári Heinrich József Ásvány- és Gyógyszappangyár igazgatásában is. Az egyetemi tanárok a legnagyobb befolyással a pénzügyi szektorban rendelkeztek, és ezen belül a Kolozsvári Iparbank Rt. keretén belül, ugyanis ketten is (Lukáts Adolf, Vályi Gábor) igazgatósági tagok voltak e pénzügyi intézménynél.

3. táblázat A multipozicionális elithez tartozó egyetemi tanárok vállalati és részvénytársasági érdekeltségei

Név	Városvezető korszak	Vállalat
Groisz Gusztáv	1888–1899	Kolozsvári Téglagyár Rt. – igazgatósági tag
Haller Károly	1884–1911	Kolozsvári Közúti Vasút – igazgatósági tag
		Kolozsvári (Heinrich József) Ásvány- és Gyógyszappangyár Rt. – igazgatósági tag
Pósta Béla	1907–1918	Dr. Pósta Béla és Társai hírlapkiadó vállalat – cégtulajdonos
Vályi Gábor	1886–1918	Erdélyi Gazdasági és Kereskedelmi Vállalat dr. Osztián Olivér és társai – képviseleti joggal felruházott tag
		Egyesült Gipszgyárak Rt. – igazgatósági tag
		Közhasznú Szövetkezet – igazgatósági tag
		Kolozsvári Heinrich József Ásvány- és Gyógyszappangyár Rt. – igazgatósági tag

4. táblázat A multipozicionális elithez tartozó egyetemi tanárok banki és hitelintézeti érdekeltségei

Név	Városvezető korszak	Bank, takarékpénztár
Finály Henrik	1888–1897	Kolozsvári Kisegítő Takarékpénztár Szövetkezet – igazgatósági tag
Groisz Gusztáv	1888–1899	Kolozsvári Takarékpénztár Rt. – igazgatósági tag
Kiss Mór	1901–1918	Kolozsvári Leszámítoló Bank Rt. – igazgatósági tag
		Mezőgazdasági Bank és Takarékpénztár Rt. – igazgatósági tag
Lukáts Adolf	1910–1918	Kolozsvári Iparbank Rt. – igazgatósági tag
Vályi Gábor	1886–1918	Kolozsvári Iparbank Rt. – igazgatósági tag
		Közhasznú Takarékpénztár Rt. – igazgatósági tag
		Általános Bank és Takarékpénztár Rt. – igazgatósági tag

Amint látható, az egyetemnek és az egyetemi tanároknak jelentős szerepe volt Kolozsvár fejlődésében, mivel az intézmény és oktatói jelentős mértékben befolyásolták a város infrastrukturális fejlődését és a közélet alakulását. Ugyanakkor a valamivel több mint 100 egyetemi tanár⁶¹ a város legtehetősebb polgárai közé tartozott, ezzel is jelentősen megnövelve ezt a kategóriát és a település átlagjövedelmét, akárcsak a fogyasztóerőt. Példának okáért Márki Sándor történészprofesszor rögtön a Kolozsvárra való kinevezése után egy hatszobás házat bérelt a Külmagyar utcában (Kolozsvár egyik legdrágább utcájában, a Református Teológia épülete mellett). A bérelt házért 1892-ben évi 750 forint bért fizetett, míg ugyanebben az évben teljes jövedelme 3209 forintot tett ki.⁶² A ház bérleti díja öt év múlva 850 forintra emelkedett, de Márki jövedelme is nőtt 7575 forintra. Ez azt jelenti, hogy 1897-ben évi jövedelmének mindössze 11,22%-át fordította e tekintélyes ház bérlésére. Emlékirataiból azt is tudjuk, hogy két cselédet alkalmazott.⁶³ Márki Sándor mégsem tartozott Kolozsvár virilisei közé. Ugyanakkor észrevehető az egyetem hatása a kolozsvári ingatlanpiacra is, ugyanis folyamatosan nőtték a lakbérek.

⁶¹ A kolozsvári egyetem rendes, rendkívüli, helyettes és magántanárainak a száma összesen 1899-ben 96, 1908-ban 126, 1911-ben 104, 1914-ben 114 volt. Kormányjelentés 1899. 672., 1908. 387., 1911. 401., 1914. 290.

⁶² MÁRKI II. 7–13.

⁶³ MÁRKI II. 7–14.

IV. Az egyetem és a város az első világháború alatt

Kolozsvár és az egyetem fejlődésének íve azonban megtörik az első világháború kitörésének a pillanatában. Nem lehet állítani, hogy a fejlődés megáll, viszont más irányba és más paraméterek szerint fog megvalósulni. Ezért ezt egy különálló részben érdemes elemezni.⁶⁴

Kolozsvár polgársága, akárcsak az Osztrák–Magyar Monarchia vagy akár Európa többi városáé, hatalmas lelkesedéssel fogadta az első világháború kitörését. A 20. század elején nem volt televízió, rádió, napjainkhoz képest korlátozottabbak voltak a szórakozási lehetőségek, és egy háború világszenzációnak számított, valami újdonságot hozott a „szürke hétköznapiokba”, volt miről beszélni, volt miért várni az újságok friss példányainak a megjelenését. A férfiaknak, főleg a fiatal tiszteknek lehetőséget nyitott a katonai karrier ranglétráján való gyors előretörésre, ugyanakkor az életveszéllyel való szembesülés dicsőséget hozhatott számára, növelve esélyeit az ifjú hölgyek szívének elnyerésében. És – természetesen – mindenki biztos volt a győzelemben, valamint abban is, hogy túléli a háborút. Nem csoda tehát, hogy a hadüzenet napján a belváros utcáin hömpölygő tömeg csillapíthatatlanul skandálta: „Éljen a háború! Abcúg Szerbia!”, és mozgósításkor a tisztikart búcsúztató lakomák pohárköszöntőitől zengett a New York kávéház.⁶⁵

De egy hónappal korábban még semmi sem utalt arra, hogy háború fog kitörni a közeljövőben. A szarajevói merénylet híre óriási megrökönyödést keltve már aznap, 1914. június 28-án délután eljutott Kolozsvárra. A városházára kitűzött fekete zászló a gyász jele volt,⁶⁶ de délután mégiscsak lejátszották az MTK–KEAC (Kolozsvári Egyetemi Atlétikai Club) futballmeccset.⁶⁷ A színházi előadásokat viszont felfüggesztették, betiltották a zenélést, a különböző mutatványos fellépéseket, és a gyógyszerterek kivételével minden üzletet bezártak, majd július 4-én rekviemet tartottak a főtéri Szent Mihály-templomban.⁶⁸ A pánik is úrrá lett, ahogy az *Ujság* hasábjairól kiderül, egyes polgárok menekíteni próbálták vagyonukat a kisebb bankokból, többségük azonban pár napon belül visszahelyezte letéteit.⁶⁹

A hadüzenet hírért nagy lelkesedéssel fogadta a kolozsvári polgárság zöme. Július 28-án nemcsak a Szerbia elleni hadüzenet lépett érvénybe,

⁶⁴ TOTH 2018. 113–130.; TOTH 2018a. 51–72.

⁶⁵ FERENCZI 2015. 329.

⁶⁶ FERENCZI 2015. 331.

⁶⁷ *Ujság* 16 (1914) június 29. 4.

⁶⁸ FERENCZI, 2015. 331.

⁶⁹ FERENCZI, 2015. 331.

hanem bevezették a cenzúrát is. Este lelkes ünneplő tömeg gyülekezett a főtéren, és azt kiáltotta: „Éljen a háború!” A honvéd és közös hadseregek zenekarai kivették a részüket az ünnepi hangulatból. Az ablakokban kendőt lobogtató hölgyek búcsúztatták a bevonuló tiszteket.⁷⁰

Hamarosan a háborúval együtt járó infláció is bekopogtatott Kolozsvárra: augusztus 2-án a kenyér ára 33%-kal ugrott, 30 fillérről 40 fillérré.⁷¹ A lakosság megpróbálta beszerezni a szükséges élelmiszerkészleteket. Gyalui Farkas, a Központi Egyetemi Könyvtár igazgatóhelyettese is bevásárolt: „Mi is vettünk otthon lisztet, zsírt, cukrot, s délután Jenővel egy egész árbochrúd nagyságú szalámit vettem, most jöhet a drágaság”.⁷²

5. táblázat Az alapélelmiszerek árának változása a háborús években (koronában)⁷³

	1914. júl.	1915. júl.	1917. max. árak
Marhahús 1 kg	1,56	5,2	8
Disznóhús 1 kg	2,12	4,6	6,7
Szalonna 1 kg	1,78	5	10
Disznózsír 1 kg	1,8	6	11
Csirke 1 db	2,6	6,2	3,6
Tojás 100 db	5,5	14	32
Tehéntej 1 l	0,16	0,48	0,7
Vaj 1 kg	4	4,8	8,6
Burgonya 1 kg	0,24	0,26	
Cukor 1 kg	0,94	1,1	

Az egyik legnagyobb problémát a liszt és más alapélelmiszerek beszerzése jelentette. Ehhez hozzájárult a gyenge erdélyi vasúti hálózat is, amely nem tette lehetővé távolról szállított gabona és liszt nagy mennyiségű behozatalát. Békeidőben ez nem jelentett volna problémát, mivel ki tudták elégíteni az igényeket, de a háború első félévében hirtelen megnőtt az élelmiszerek iránti kereslet, mivel a lakosság megpróbált nagy mennyiségeket raktározni.⁷⁴ További gondot jelentett a város megnövekedett lakossága: sebesült katonák a város kórházaiban; bukovinaiak és erdélyiek, akik a cári,

⁷⁰ FERENCZI, 2015. 331.

⁷¹ Ujság 16 (1914) augusztus 4. 2.

⁷² GYALUI 2013. 36.

⁷³ FERENCZI 2015. 336.

⁷⁴ FERENCZI 2015. 334.

illetve a román hadsereg elől menekültek; továbbá a Kolozsvárra helyezett bukovinai állami intézmények (az osztrák császári állami kormányzóság, a rendőrigazgatóság, a pénzügy-igazgatóság, a vasúti üzletvezetőség) alkalmazottai. Az akadozó ellátás magával hozta az inflációt, és a hatóságok maximalizálták az árakat. A kolozsvári ármegállapító bizottság például egy hónapra előre határozta meg a piaci árakat.⁷⁵ Amint már elhangzott, a legnagyobb probléma a liszt és a gabona beszerzése volt. A tapasztalt visszaélések kiküszöbölésére a hatóságok igyekeztek felszámolni a gabonatorvajok bűnhálózatát, akik a Kolozsvári Hírlap tudósítása szerint 70 000 korona értékű gabonát loptak szállítás közben.⁷⁶ 1915 elején gróf Bethlen Ödön kormánybiztos 233 vagon búzát szerzett, majd 1915. március végén megnyitotta az első kormánybiztosi mézárszéket a Széchenyi téren.⁷⁷ Emellett szükségraktárat hozott létre 1056 család alapszükségleteinek kielégítésére. E raktár kukoricalisztet, paszulyt, burgonyát, cukrot biztosított a rászorultaknak a piaci áraknál jelentősen olcsóbban.

A következő években a városi hatóságok további hasonló mézárszékeket és szükségraktárakat létesítettek.⁷⁸ A rendszer bárcakönyvecskék alapján működött, amelyeken feltüntették a különböző élelmiszerekből vásárolható heti mennyiséget.⁷⁹ Ennek ellenére a liszt és gabona ára rettenetesen megugrott a feketepiacon: a tiszta búza mázsája 27-ről 80–100 koronára, a liszt mázsája 46-ról 80 koronára.⁸⁰ A pékek a várossal kötött megállapodás szerint 50% búza és 50% kukoricaliszt keverésével készítették a kenyeret. Az ilyen, ún. *hatósági kenyér* kilójának az ára 1915-ben 45 fillér volt.⁸¹ A minisztériumi utasítás értelmében azonban a hatósági lisztből kizárólag a város lakosait volt szabad részesíteni, ezért az a kellemetlen helyzet alakult ki, hogy a Ganz cég hidegszamosi munkásai nem kaptak belőle,⁸² pedig ők stratégiai fontosságú szektorban dolgoztak, ugyanis elektromos energiával látták el a várost és a településen székelő ipari vállalatokat. Egyébként a városban dolgozó vagy hosszabb ideje itt tartózkodó osztrák és német állampolgárokat legszívesebben hazatoloncoltatták volna a város radikálisabb politikusai, akik közül a leghangosabb Apáthy István zoológus, egyetemi tanár volt.⁸³

---

⁷⁵ FERENCZI 2015. 335.

⁷⁶ Kolozsvári Hírlap 16 (1915) február 19. 4.

⁷⁷ Kolozsvári Hírlap 16 (1915). április 1. 4.

⁷⁸ FERENCZI 2015. 335.

⁷⁹ SEGESVÁRY 1916. 80.

⁸⁰ FERENCZI 2015. 335.

⁸¹ Kolozsvári Hírlap 16 (1915) április 4. 5.

⁸² FERENCZI 2015. 336.

⁸³ FERENCZI 2015. 336.

A kormány több élelmiszerre és fogyasztási cikkre jegyrendszert vezetett be. 1915. július 5-től bevezették a heti két hústalan napot (kedd és péntek), a város december 11-től megtiltotta a kifli- és zsemlesütést, majd 1916. január 29-től bevezették a kenyérjegyet. A jegyrendszert később több létfontosságú fogyasztási cikkre is kiterjesztették, mint a zsír, tej, cukor, kávé, szappan, rizs és vaj.⁸⁴ Gyalui Farkas így emlékezik 1916 nyarára: „A háború... lehetővé tette, hogy valaki, ha csak valamit tudott venni, azt oly drágán adja el, amint akarta, aki megvette, szintén mértéktelen nyereséggel akart túladni rajta más kereskedőnek. Mire a fogyasztóhoz ért a cérna, szappan, tej, gyümölcs, bármilyen, háromszáztól ezer százalékig emelkedett. Az ármaximalizálás az árdrágítás volt, mert mindig a legdrágább árat állították fel, és lett a minimum.”⁸⁵

Románia 1916. augusztus 27-én hadat üzent az Osztrák–Magyar Monarchiának, és ezzel az élelmezési problémák 1916 őszén súlyosbodtak. Az Osztrák–Magyar Monarchia nem volt felkészülve a román csapatok feltartóztatására, ahogyan a román betörés elől menekülő 200 000 ember logisztikai kezelésére sem. A menekültáradat – Erdély vasúti sajátosságainak köszönhetően – szinte kizárólag Kolozsvárra érkezett, illetve Kolozsváron át igyekezett Magyarországra belső vidékei felé. Volt, aki bútort, sőt még tehenet is hozott magával. A menekültek további ellátási problémákat okoztak, azonban volt pozitív hatásuk is: az általuk behozott rengeteg tenyészállat – amelyeknek jó részét Kolozsváron eladták, mivel nagyon nehéz lett volna továbbra is magukkal vinni – hatalmas kínálattal és változatos húsfélékkel enyhítette az addig Kolozsváron fennálló húshiányt. Marhahúsból például annyi volt, hogy a maximalizált ár alatt értékesítették. A nagy menekültáradat, amely előzönlötte Kolozsvár utcáit, komoly ellátási és közbiztonsági problémákat okozott. A hirtelen létrejött menekültiroda liszt- és kenyérutalványokat osztott a menekülteknek, a város különböző pontjain létrehozott népkonyhák pedig – jegy ellenében – étellel látták el őket. A tehetősebb menekültek a szállodák kényelmét vették igénybe. Nagy zsúfoltság lett úrrá a városon, a tereken és utcákon nyüzsgött a nép, és gyakoriak voltak a közúti balesetek. Volt olyan menekült, akit megloptak, átverték, sőt egy kifosztott hulla is előkerült a Szamosból.⁸⁶

A háborúnak azonban volt élénkítő hatása is. Ennek fő haszonélvezője a kolozsvári szolgáltatási szektor volt. A közigazgatási bizottság szeptember 14-i közgyűlésén az egyik legfontosabb napirendi téma az volt, hogy a háború kitörése óta jelentősen nőtt az alkoholfogyasztás. A kávéházak

⁸⁴ FERENCZI 2015. 340.

⁸⁵ GYALUI 2013. 200.

⁸⁶ FERENCZI 2015. 338–339.

forgalma hihetetlenül felvirágzott, olyannyira, hogy hatósági beleegyezéssel hajnali 3 óráig hosszabbították meg a kávéházak és kocsmák nyitvatartását. Nagyon népszerű volt a kávéházi kártyázás. Az átutazó katonák és a város „veszélyesebben” élő polgárai (hadiszállítók, újgazdag vállalkozók, egyetemisták, művészek, újságírók) szívesen kártyáztak e bizonytalan napokban.⁸⁷ Még a város legelőkelőbb szállodájában, a New Yorkban is volt e célra berendezett szeparé: „A New-York, ha nem is modern, de az első hotelje Kolozsvárnak, étterme, kávéháza elsőrangú, az utóbbi időben piszkos kártyázások folynak az étterem hátsó helyiségében. Viszont ez naponta több száz koronát jövedelmez”.⁸⁸ A szerencsejátékosok számának nagymértékű növekedését jelzi, hogy a közvélemény új jelzőt ragasztott a város nevéhez: a „Kincses Kolozsvárból” most „Kártyás Kolozsvár” lett.⁸⁹ A rendőrségnek nem sikerült felszámolnia, sőt még korlátoznia sem a tiltott kártyajátékokat, ezért a város 1917-ben „vigalmi adóval” legitímálta a tevékenységet. Így a település némi bevételre tett szert, és a szenvedélyes kártyások is nyugodtabban élvezhették a játékot ezentúl.⁹⁰

Ne csodálkozzunk, hogy ennyire felvirágzott a kolozsvári szolgáltatási szektor a világháború éveiben, hiszen a 20. század elején sokkal kevesebb szórakozási lehetősége volt a városi polgárságnak, mint napjainkban. Egy háború, még hozzá világháború, szenzációnak számított. Igazi hírszomj emésztette a város lakosságát, annak ellenére, hogy a sajtó cenzúrázott volt, és a háborús propagandát szolgálva, szelektíven tálalta a híreket. Ezen igényt kielégítendő hirtelen megnőtt a napi- és hetilapok száma, ezzel arányosan nőtt a szeszfogyasztás mértéke, a bor- és pálinkamérések száma, felpezsdült a kávéházi élet. Két színpad, két mozi és a Biasini orfeum minden estére valami új műsort biztosított, a kávéházakban a legkülönfélébb zenekarok léptek fel, és felvirágzott az egész estés némafilmek gyártása.⁹¹ Ferenczi Szilárd tanulmányában megállapítja, hogy a nagymértékű feketézés dacára egyes kereskedők jövedelmük egy részét bejelentették az adóhivatalnál, ezáltal magas jövedelmi adója révén a korábbi évekhez képest nagyobb számú kereskedő jelent meg a helyi önkormányzat vezetőtestületében virilistaként.⁹²

Amíg egyesek meggazdagodtak a háborús konjunktúrának köszönhetően, a város lakosságának zöme elszegényedett és egyre többet nélkülözött.

⁸⁷ FERENCZI 2015. 334. GYARMATI 2005. 103–104.

⁸⁸ Kolozsvári Tükör 5 (1917) november 16. 9.

⁸⁹ FERENCZI 2015. 341.

⁹⁰ GYARMATI 2005. 105.

⁹¹ FERENCZI 2015. 330.

⁹² FERENCZI 2015. 340.

A legnehezebb sorsúak a frontszolgálatra bevonult férfiak családjai voltak. Gróf Bethlen Ödön kormánybiztos kezdeményezte a város hadsegélyező bizottságának létrehozását. A bizottság azonosította a hadi segélyre szoruló 2053 családot (e családok a mozgósítás nyomán egy vagy több férfi családtag nélkül maradtak), megkönnyítve ezzel a hatóságok munkáját. Ugyanakkor, ha valamely család esetében az állami hadisegély nem bizonyult elegendőnek, anyagi lehetőségeihez mérten készpénzt és tűzifát osztott nekik. A hadsegélyező bizottság egy év alatt összesen 1162 korona 28 fillért, 961 métermázsa felaprózott tűzifát, valamint 7488 korona előleget juttatott a rászorulóknak. A besorozás méreteit mutatja az, hogy az állami hadisegélyben részesülő családok száma egy év alatt 2053-ról 4047-re nőtt, gyakorlatilag megduplázódott.⁹³

A gróf Bethlen Ödön kormánybiztos által létrehozott bizottság olyan személyeket segített, akik hirtelen elszegényedtek, de hadisegélyre nem voltak jogosultak (nem volt frontszolgálatos családtagjuk). E bizottság elsősorban élelmet, fát, ruhát biztosított a rászorulóknak, de hozzájárultak a lakbérükhöz, vagy napközi gyermekotthonban vigyáztak a gyerekeikre. A bizottság bevételeit adakozásból (amelyre az adakozók magukat 3 vagy 6 hónapra kötelezték) és a színházi előadások, illetve hangversenyek jövedelméből biztosította. 1914-ben 43 055 korona folyt be, amiből 41 533 koronát készpénzben, élelmiszerben és tűzifában szétosztottak a rászorulók között. E bizottságnak volt egy munkaközvetítő szakosztálya, amely igyekezett munkahelyeket keresni a rászorultaknak. Ugyanakkor a Nemzetközi Vöröskereszt, a Nőegylet, a Kolozsvári Jótékony Egyletek Szövetsége is gyűjtést hirdetett. Ugyancsak említésre méltó az „aranyat vasért” mozgalom, amely az ékszereknek a háborús rászorulók számára történő felajánlását szorgalmazta, és cserébe „Pro Patria” feliratú vasgyűrűt kínált. Benedek Sándor ékszerész ebben is üzleti lehetőséget látott: a vasgyűrűknek arany- vagy ezüstbélelést készített jutányos áron, azzal reklámozva termékeit, hogy a vasgyűrűt az ujjon viselni veszélyes, mert rozsdásodik.⁹⁴

A folyamatosan romló anyagi állapotok közepette megugrott a kiskorúak által elkövetett bűntettek és a rablások aránya.⁹⁵ Szaporodtak a lopások, ismeretlen tettesek rendszeresen fosztogatták a vasúti és hadisegélyraktárakat. Kiehezett kamaszok dézsmálták meg időnként a Széchenyi téri piaci sátrak készleteit, a tisztviselő-telepi kerteket, és többször kifosztották a szentpéteri templom perselyét is.⁹⁶

⁹³ FERENCZI 2015. 332.

⁹⁴ FERENCZI 2015. 333.

⁹⁵ FERENCZI 2015. 329.

⁹⁶ Kolozsvári Hírlap 16 (1915) május 16. 5.

Mindezt fokozta, hogy a hadisegély kifizetése is akadozott. 1918. április 16-án a segélyért nagy tömeg gyülekezett. Amikor kiderült, hogy mindössze előlegeket (és nem a teljes összeget) oszt ki a hadisegélyező hivatal, és azt is keveset, a nélkülöző, elkeseredett asszonyok fellázadtak, bevették a városháza ablakait, és az egyikük megvágta egy rendőr nyakát. Az előleget elfogadó társaikat megrugdosták. Ezután végigvonultak a belvároson, betörték a kirakatokat, és közben pár mit sem sejtő gyalogost is megvertek.⁹⁷

A város lakossága közben folyamatosan gyarapodott, egyre több volt az újonnan betelepült. A megnövekedett lakásigénylés és a magas lakbérek miatt 1918 januárjában a városi hatóságok lakáshivatalt állítottak fel. A háború vége felé gyakori volt a vízhiány, télen pedig szénhiány miatt bezárták a mozikat, és többször is emelték a gáz árát. Gyakran volt áramszünet.⁹⁸

Ugyanakkor a férfiak nagyarányú frontra vonulásának következtében munkaerőhiány mutatkozott a kolozsvári gyárakban. Közben a besorozott férfiak helyét részben átvették a nők.⁹⁹ 1913-ban a kolozsvári biztosított munkáslétszám körülbelül 16 000 volt, 1915-ben mindössze 10 000, annak ellenére, hogy „a háborús esztendőben feltűnően özönlött be az iparba a női munkaerő”.¹⁰⁰ Bár a nők alacsonyabb munkabért kaptak, mint a férfiak, igyekeztek megragadni minden munkalehetőséget. Már 1914-ben a város 12 kéményseprőmesteréből 7 nő volt.¹⁰¹ De nemcsak a gyárakban jelentek meg nők, hanem a postai alkalmazottak számának csökkenésével megjelentek a postáskisasszonyok is.¹⁰² Király Márton bérkocsi-tulajdonos többször is intézett kérést a városi tanácshoz, hogy nőt alkalmazhasson bérkocsiként, de az engedélyt csak 1915 februárjában kapta meg. Az első női bérkocsis Kolozsváron a huszonöt esztendőös Papp Mária volt.¹⁰³ A kávéházakban megjelent a női kiszolgáló személyzet. Idővel egyre nagyobbá vált a pincérlányok aránya, akik az alacsony bér miatti kényszerűségből gyakran prostituálódtak.¹⁰⁴ Mindenképp megállapítható, hogy a háborúnak jelentős szerepe volt a nők társadalmi helyzetének változásában.

A pozitív hatások közé tehető a kolozsvári filmipar megerősödése. Az államilag betiltott, ellenséges angol és francia, később pedig az amerikai filmek helyét átvették a magyar alkotások. A magyar filmipar fellendülésében

⁹⁷ FERENCZI 2015. 342.

⁹⁸ Kolozsvári Hírlap 19 (1918) február 7. 3.

⁹⁹ FERENCZI 2015. 337.

¹⁰⁰ Kolozsvári Hírlap 16 (1915) november 21. 4.

¹⁰¹ FERENCZI 2015. 337.

¹⁰² Kolozsvári Hírlap 17 (1916) szeptember 5. 4.

¹⁰³ FERENCZI 2015. 338.

¹⁰⁴ GYARMATI 2005. 107–108.

Kolozsvárnak nagyon jelentős szerepe volt. Kiemelkedő Janovics Jenő színházigazgató, a Proja, a Corvin és a Transsylvania filmgyárak tulajdonosának hozzájárulása a magyar filmipar fellendüléséhez: 1913–1918 között összesen több mint hetven, egész estés némafilm készült Kolozsváron.¹⁰⁵ Mindez óriási nehézségek árán valósult meg, mivel a háború alatt a Nemzeti Színház színészeinek egy részét besorozták. Olyan színészek és rendezők kezdtek itt karrierjüket, mint az Amerikában fogalommá vált Kertész Mihály (Michael Curtiz) és az angol filmgyártás megreemtője, Korda Sándor (Sir Alexander Korda).¹⁰⁶

A világháború kitörése nemcsak a város mindennapi életében és fejlődésében hozott nagy változásokat, hanem az egyetemében is. A Ferenc József Tudományegyetem 2320 egyetemi hallgatója közül 800¹⁰⁷ és az egyetemi alkalmazottak egy része (pl. a Bőrgyógyászati Klinika 6 munkatársa)¹⁰⁸ azonnal bevonult katonának. Felmentését senki sem kérte, de a hadvezetőség később a legszükségesebb erőket ideiglenesen felmentette a katonai szolgálat alól. Már a háború első évében 2236 tanár, tanító, hallgató és egyetemi alkalmazott szolgált a hadseregben, és soraikból alig száz volt ideiglenesen felmentve, ezek is általában csak arra a rövid időre, amíg szigorlataikat letették. 1915 januárjáig 11 egyetemi oktató és alkalmazott esett el a fronton.¹⁰⁹

A kolozsvári egyetem a következő esztendőkből is alaposan kivette részét az I. világháborúból: az 1915/16. tanévre az egyetem kötelékébe tartozók közül már 2620-an teljesítettek hadi szolgálatot, a hősi halált haltak száma pedig elérte a 159 főt.¹¹⁰ A háború négy éve alatt összesen 3661 hallgató vonult be katonának, s közülük 193-an haltak hősi halált.¹¹¹ A sorozások gyakran könyörtelenek voltak: Gyalui Farkast és Jenő fiát egyszerre sorozták be. Az apa 50, a fia 18 éves volt.¹¹² Gyalui Farkast még aznap feleskették, de pár nap múlva felmentették Márki Sándor

¹⁰⁵ BALOGH–ZÁGONI 2009. 5.

¹⁰⁶ FERENCZI 2015. 342.

¹⁰⁷ MÁRKI 1922. 97.

¹⁰⁸ Topolai 2008. 46.

¹⁰⁹ GYALUI 2013. 60.

¹¹⁰ MÁRKI 1922. 103.

¹¹¹ MÁRKI 1922. 108.; GAAL 2012. 44.

¹¹² „Az időseket a legnagyobb szigorral, válogatás nélkül rángatták be, valami 80%-át, így engem is. A sorozó ezredorvos marosvásárhelyi, nyilván ismert, mert azt kérdezte: Van valami baja, tanár úr? Semmi – feleltem. Alkalmas – kiáltotta ő. Mikor Jenőt sorozták s alkalmatlan volt, az ezredes, aki a bizottság elnöke volt, réamordult, bezzeg édesapja alkalmas volt.” GYALUI 2013. 99–100.

közbenjárására.¹¹³A világháború idején az egyetem hallgatói létszáma erősen visszaesett: az 1916/17. tanévben mindössze 420-an iratkoztak be az egész intézménybe.¹¹⁴ Ez alig több mint hatoda az 1911/12. tanév 2410 fős csúcának. A hallgatók között korábban soha nem látott magasságokba emelkedett a nők aránya: 1916-ban a 420 hallgatóból 112 nő volt¹¹⁵ – ez nem kevesebb, mint 26,66%-a a hallgatóságnak, hihetetlen arány abban a korszakban. Az 1918/19. tanévben újra 2500-ra ugrott a létszám a háborúból visszatérőknek köszönhetően, IV. Károly király ugyanis 3 hónapra szabadságolta mindazokat, akik a harctéren 3–4 évet töltöttek.¹¹⁶ A beiratkozás gyorsan ment, és nem számított az sem, hogy a tanév már megkezdődött.

„1918. október 4-én és 5-én elvégeztem az egyetem jogi karára a beiratkozási formákat. Itt a kari pedellus, a kapus adta meg a szükséges útbaigazításokat a szükséges nyomtatványlapok kitöltésére nézve. Tőle kellett beszereznünk a 12x22 cm nagyságú, fekete, keménykötésű leckeönyvet, melynek közhasználatunkban index volt a megnevezése. Ezt fel kellett szerelnünk egy fényképpel, melyet a titkárság berögzítette a keménytábla belső oldalára és megfelelő pecséttel, s aláírással biztosította kicserélhetetlennek. Csatolnunk kellett az érettségi bizonyítványt. Ennyi volt az egész, s mégis joghallgatónak (jogásznak) érezhettem magam, ami kissé lappangó büszkeséggel töltött el.”¹¹⁷

Azonban, amilyen könnyű volt beiratkozni az egyetemre, annál nehezebb volt lakást találni e pillanatban Kolozsváron: „A lakáskereséssel nem hagytam fel, de hasztalan maradt minden próbálkozásom.” Addig is, miután az illető végigjárta az összes szállodát, a legelőkelőbb New York szállodában talált egy szobát estig. Később a sokkal olcsóbb Biasini szállodában sikerült szobát találnia. A város egyébként tele volt tanulmányszabadságos tisztekkel, akik hasonló problémákkal küszködtek.¹¹⁸ És mindenek felett: „Dühöng a városban ez az új, eddig ismeretlen nyavalya, a spanyoljárvány, azaz grippe.”¹¹⁹

Ezekkel a friss egyetemistákkal azonban nem nagyon teltek meg az egyetem padjai, mivel, Ajtay János hadnagyot idézve: „1918. október 26-án nyilvánvaló, hogy nemcsak én, hanem nagyon sok katona-egyetemista inkább

¹¹³ FERENCZI 2015. 337.

¹¹⁴ MAKKAI 1941. 186.

¹¹⁵ MÁRKI 1922. 105.

¹¹⁶ MÁRKI 1922. 176.

¹¹⁷ MIHÁLY 2018. 127.

¹¹⁸ MIHÁLY 2018. 126.

¹¹⁹ MIHÁLY 2018. 127.

kellemes távolságra igyekezett élvezni a szabadságát, mintsem egyetemi előadásokra járni.”¹²⁰

6. táblázat A kolozsvári egyetem hallgatói létszámának alakulása az 1912/13. tanévtől az 1918/19. tanévig¹²¹

tanév	félév	JÁTK	OTK	BTK	MTTK	gyógyysz.	Σ
1912/13.	1.	1467	491	186	92	107	2343
	2.	1265	487	185	80	107	2124
1913/14.	1.	1352	559	189	87	115	2302
	2.	1202	530	178	84	125	2119
1914/15.	1.	698	279	142	65	32	1216
	2.	578	267	138	64	30	1077
1915/16.	1.	354	169	112	46	22	703
	2.	287	131	190	40	20	583
1916/17.	1.	188	108	89	23	12	420
	2.	175	123	85	25	16	424
1917/18.	1.	302	227	99	49	26	703
	2.	505	362	106	54	60	1087
	3.	491	342	21	17	56	927

Az 1914/15. tanév minden külsőség mellőzésével, a legszerényebb körülmények között nyílt meg: „Hogyan öltünk díszruhát, — mondta Márki Sándor rektor az 1914/15. év bezárása alkalmával — miért kössünk díszkardot akkor, mikor fiaink, tanítványaink sáros vagy poros, szétszakadozott vagy véres ruhában rohannak előre, mind előbbre, s fegyvereik éle kicsorbul az ellenséggel folytatott ádáz küzdelemben? Csöndes, nyugodt munkáért ünnepies módon hogyan osztogassunk mi pályadíjakat akkor, mikor tőlünk messze-messze, a Kárpátokban, az Alpokon, a Dunán és az Adriai-tengeren is túl vitézségi érmet, érdemrendet, altiszti vagy tisztii csillagot egy-egy ifjú élet kockáztatásáért, vagy magáért az életért osztogatnak?”¹²²

Az egyetem igyekezett kivenni a részét a háborús erőfeszítésből is. Az 1914. évi költségvetéséből majdnem 38 000 korona megtakarítást utalt vissza az egyetem az államkincstárba a kormányzat céljainak megvalósítására.¹²³ Az otthon maradt tanárok 1914. augusztus 7-én fizetésük 3%-át

¹²⁰ MIHÁLY 2018. 129.

¹²¹ MINKER 2003. 82.

¹²² MAKKAJ 1941. 167.

¹²³ MÁRKI 1915. 68–69.

felajánlották a behívottak családjainak segélyezésére,¹²⁴ egyesek a behívott klinikai segédszemélyzet helyett is dolgoztak, mások pedig tanárkollégáikat helyettesítették, hogy az oktató-nevelő munka ne szakadjon félbe a háború alatt sem. Így például a bölcsészkar tanárai ingyen látták el a Református Kollégium bevonult tanárainak oktatói feladatait.

Az egyik legnagyobb hozzájárulás a háborús erőfeszítéshez az egyetemi kórházakban ellátott sebesült katonák ápolása volt. Az egyetemi klinikák többségét, a velük kapcsolatos Karolina Kórházat és az új Pasteur-épületet¹²⁵ hadikórháznak nyilvánították. De a Mensa Academica, a Tanítók Háza, a Szent József-szeminárium, a Református Teológia szintén sebesült katonákkal telt meg. A háború alatt ezek a kórházak kezdetben 1000, majd 1500 ágygal működtek.¹²⁶ Ugyanakkor az otthon maradt hallgatók közül 1914. szeptember 14-ig 104-en jelentkeztek önkéntes betegápolónak a különböző hadikórházakba.¹²⁷

Azonban nemcsak az egyetem épületeiben létesültek hadikórházak Kolozsváron, hanem minden erre többé-kevésbé alkalmas épületben. 1915 januárjában a Kolozsvári Hírlap összeírta a kórházakat és a rendelkezésre álló ágyak számát. Ekkor összesen 5000 ágy állt a frontról érkező sebesültek és betegek rendelkezésére.¹²⁸ Ezekben ekkor körülbelül 3600 beteg feküdt.¹²⁹ De a betegek közt nem csak fizikailag sérült katonák voltak, hanem nagyon sok lelki traumát átélt és ilyen jellegű kezelést is igénylő frontszolgálatos. Az egyetem Ideg- és Elmegyógyászati Klinikája adott ott-hont az ilyen betegeknek. Lechner Károly egyetemi tanár, a klinika igazgatója így írja le 1915. március 22-én a klinika helyzetét: „Az első félévben az előadások a hallgatók hiányában nem voltak megtarthatók. A második félévben, bár megcsappant hallgatóság mellett, az előadások rendszeren folynak.

¹²⁴ MÁRKI 1922. 98.

¹²⁵ Az Orvosi Kar Általános Kór- és Gyógytani Intézetének egyszerűsített elnevezése.

¹²⁶ GAAL 2012. 81.

¹²⁷ MÁRKI 1915. 12.

¹²⁸ FERENCZI 2015. 333.

¹²⁹ A Vöröskereszt Egyetemi kórházai: Szanatórium (77 ágy), Tartalékkórház (230 ágy), Kisegítő kórház (25 ágy), rehabilitációs központjai: Gazdasági Akadémia (34 ágy), Ambulance Petrán (15 ágy), a vasúti állomáson berendezett betegnyugvó 12 ágygal. A cs. és kir. csapatkórház és tartalék kórházai: csapatkórház (195 ágy), Nagykaszárnya (620 ágy), Unitárius kollégium (558 ágy), Tanítók háza (316 ágy), Ferenc József úti iskola (200 ágy), „Összhang” MÁV altiszt kör (100 ágy), Református kollégium (350 ágy), ragálykórház (120 ágy), cs. és kir. csernovitzi honvéd kórház (300 ágy), rehabilitációs központjai: az 51. gyalogezred üdülő osztaga (548 ágy), a 21. honvéd gyalogezred üdülő osztaga 520 fekvőhellyel. Az egyetemi klinikák és a Karolina országos kórház ápolóhelyei: sebészeti klinika (80 ágy), belgyógyászati klinika (100 ágy), nőgyógyászati klinika (56 ágy), bőrgyógyászati klinika (78 ágy), szemészeti klinika (34 ágy), ideggyógyászati klinika (52 ágy), tartalékkórház (600 ágy). Kolozsvári Hírlap 16 (1915) január 13. 3.

[...] Miután a tanár kivételével az összes orvosi személyzet hadba vonult, az ambulancián való rendelés beszüntetve lett. – Az ideggyógyászati osztály még 1914 évi augusztus hó 1.-én ki lett ürítve és tisztán katonai céloknak átengedve. – Azóta az idegosztályon állandóan 32-35 idegbajos katona – tiszt, altiszt és közlegény – ápoltatik. – Az elmeosztályon is a háború kitörése óta állandóan 30-35 katona áll megfigyelés alatt.”¹³⁰

A dékáni hivatal felé küldött jelentésében továbbá kihangsúlyozza, hogy jómaga kivételével az egész orvosi személyzet a fronton szolgál, felsorolva kollégáinak nevét és szolgálati helyét. A továbbiakban leírja azokat az erőfeszítéseket, ahogyan igyekeztek pótolni e személyzeti hiányosságokat: „A hadbavonult orvosi személyzet munkájának ellátása úgy történik, hogy Dr. Szabó Józsefné sz. Kárpáti Gizella volt tanársegéd az ideg- elme- gyógyászati klinikán napidíjas orvosként szolgál. Éppen így vannak napidíjas orvosi minőségben alkalmazva Dr. Káhána Ernő orvos és Porsche Ferencz meg Varga Endre V-ödéves orvostanhallgatók.”¹³¹

Amint látható, az orvosi személyzetnek a fele V. éves hallgatókból állt. Ez rámutat a hatalmas munkaerőhiányra, ami a kolozsvári kórházakban ekkor fennállt. Nem is beszélve arról, hogy a kórházak személyzete, a hallgatókból doktorra előléptetetteket leszámítva, majdnem kivétel nélkül mind egyetemi tanár is volt, akiknek az egyetemen a saját előadásaik mellett a frontra küldött kollégáik óráit is meg kellett tartaniuk, és – csak úgy, mellékesen – valamelyik klinikán is dolgoztak. Szerintem senkit sem fog meglepni dr. Lechner Károly további kijelentése, hogy „a tudományos munkásság a háború kitörése óta természetesen majdnem egészen szünetelni kénytelen.”¹³²

És a munkakörülményekről még csak érintőlegesen beszéltünk. 1917 telén a súlyos fa- és szénhiány komolyan hátráltatta az egyetem működését. Egy hónapra be kellett zárni a fűtetlen épületeket, még a klinikák sem kaptak elegendő tüzelőt.¹³³ Az egyetemi klinikákon ellátásra szoruló járóbeteg száma közben folyamatosan növekedett a háborús viszonyok között, a nemi betegségek és különféle fertőző betegségek járványszerű terjedésének következtében. Munkájukat továbbá az is nehezítette, hogy nem jutott pénz az elavult felszerelések cseréjére.¹³⁴

¹³⁰ Lechner Károly jelentése a M. Kir. Tud. Egyetem és Karolina Országos Kórház Ideg- és Elme- gyógyászati Klinikája működésében a háborús viszonyok következtében előállított változásokról. In: M. Kir. Statisztikai Hivatal felhívása és a beérkezett jelentések RNLKML 315. fond 1128–1914/15. E. T. sz.

¹³¹ RNLKML 315. fond 1128–1914/15. E. T. sz.

¹³² RNLKML 315. fond 1128–1914/15. E. T. sz.

¹³³ MÁRKI 1922. 107.

¹³⁴ TOPOLAI 2008. 43.

Hogy valamelyest segítsenek a beteg katonák étellemezési problémáin, Gyórfy István növényteni professzor irányításával a külső botanikus kertben 17 000 m² megművelt területről a sebesült katonák étellemezésének javítására 1915 áprilisa és augusztusa között több tonna, összesen 4463 korona 80 fillér értékű zöldséget és gyümölcsöt szolgáltatott be – az egyetem ajándékként – a Vöröskereszt kórházi bizottságának. Erről egy részletes kimutatás található Márki Sándor beszámolójában:¹³⁵

7. táblázat A kolozsvári egyetem botanikus kertjének hozzájárulása a beteg katonák étellemezéséhez

	Összesen			Becsérték egységár szerint (fillér)	Teljes becsérték	
	kg	darab	csomó		korona	fillér
Alma	125	—	—	10	12	50
Burgonya	990	—	—	20	198	—
Cékla	—	240	—	6	14	40
Csombor	—	—	90	2	1	80
Hagyma	—	—	2 020	10	202	—
Karalábé	—	21 120	—	4	844	80
Kapor	—	—	240	2	4	80
Karfiol	—	364	—	25	91	—
Káposzta (fej)	—	3 900	—	10	390	—
Káposzta (levél)	—	—	416	8	33	28
Kukorica	—	4 600	—	4	184	—
Paprika	—	830	—	4	33	20
Paradicsom	220	—	—	20	44	—
Retek	—	—	554	10	55	40
Saláta	—	16 360	—	3	490	80
Sóska	—	—	572	5	28	60
Spénót	—	—	238	10	23	80
Tök	—	2 075	—	40	830	—
Uborka	—	8 586	—	2	171	72
Zöldbab	2 435	—	—	20	487	—
Zöldborsó	354	—	—	30	106	20
Zöldség (levesbe)	—	—	2165	10	216	50
Összesen	4 124	38 075	6 295	—	4 463	80

¹³⁵ MÁRKI 1915. 199.

Az adományozott gyümölcs- és zöldségmennyiség tömegét lehetetlen pontosan megállapítani, mivel a termények zöme darabszámra, illetve csomószámra van feltüntetve: a feljegyzett 22 termék közül mindössze 5 termék mennyisége van kg-ban mérve. A 21 120 darab karalábé vagy a 3900 fej káposzta stb. több tonnával növeli a dokumentumban szereplő 4124 kg-nyi mennyiséget, amelyet egyes kutatók átvettek a szakirodalomban (egyéb-ként Márki beszámolójában is így szerepel, csak a függelékben látszik a tévedés¹³⁶). Győrffy István professzor egyébként egy lábjegyzetben szinte bocsánatkérően megjegyzi, hogy „almából csak igen kis mennyiséget küldhetett a kert, csakis, amit nem tudott értékesíteni, mivel 162,449/1913. IV. a. számú min. rendelet szerint az új botanicus kert területén termő gyümölcs árával be kell számolnunk.”¹³⁷

Az egyetem botanikus kertje azonban nemcsak az élelmezésben igyekezett szerepet vállalni, hanem a frontra vonuló katonák, illetve a kórházakban lévő sebesültek „hangulatának emelésében” is: „A helybeli 21. honvédgyalogezred harctérre vonuló menetszázadai tisztjei és legénysége részére nemzetiszínű szalaggal átkötve kis csokrokat küldtünk a sapkák felbokrétázására.”¹³⁸ 1915. január 12-től május 15-ig összesen 6208 csokrot és 150 babércsokrot küldött a botanikus kert. A csokrokat Győrffy István professzor felesége húga segítségével kötötte.¹³⁹ Továbbá a katonai kórházakban elhelyezett sebesültek szobáinak a díszítésére küldtek 80 cserép virágot, további 200 cserép virágot az egyik virágkereskedő értékesített a Vöröskereszt Egylet javára.¹⁴⁰

Az egyetemi tanárok az intézményben kialakított háborús kórházakban lábadozó katonák hangulatának javítása érdekében vasárnap délutánonként ismeretterjesztő, oktató, hazafias előadásokat és felolvasásokat tartottak. 1915 első felében 14 egyetemi tanár adott elő ilyen rendezvényeken alkalmanként 100–150 lábadozó katonából álló hallgatóság számára. A katonák az egyetem gyűjteményeit is megtekinthették.¹⁴¹

Mint korábban említettük, a háború kitörésének első napjaiban az egyetem épületeinek jó részét katonai kórházak létesítése céljából lefoglalták, de Románia hadba lépése és a román csapatoknak Erdélybe való betörése után további épületeket foglalt le a hadsereg. Az egyetem épületeinek egy részébe átmenetileg székely menekültek kerültek, más épületeket

¹³⁶ MÁRKI 1915. 36., 199.

¹³⁷ MÁRKI 1915. 199.

¹³⁸ MÁRKI 1915. 197.

¹³⁹ MÁRKI 1915. 197.

¹⁴⁰ MÁRKI 1915. 197.

¹⁴¹ MÁRKI 1915. 37–38.

a hadsereg-parancsnokság foglalt el. Egyébként minden alkalommal, amikor a frontvonal valamennyire közeledett Kolozsvárhoz, vagy csak Erdélyhez is, pánik uralkodott el a városban. 1914 őszén a bukovinai orosz betörés híre riadalmat keltett a városban. A lakosság egy része elmenekült. Gyalui Farkas könyvtárigazgató gyermekeit budapesti rokonaihoz küldte, azonban a családja mellett a fő gondja a Központi Egyetemi Könyvtár legértékesebb darabjainak a menekítése volt. Végül erre nem került sor, mivel pár napon belül elült a riadalom.¹⁴² Egy év múlva azonban Gyalui Farkas újra csomagoltatott: 1916-ban a románok villámgyorsan megszállták Erdély peremvidékeit, és a helyzet komolyságát mutatta az is, hogy a korábban már említett, rendkívüli méretű (200 000-es) menekülthullám pár nap alatt elérte Kolozsvárt. A Központi Egyetemi Könyvtár legértékesebb darabjait Gyalui ekkor 11 ládába csomagoltatta. Az elszállításukhoz félvagonnyi utazótérre lett volna szüksége, azonban a vasúti szerelvények zsúfolásig telve voltak menekültekkel. A kormánybiztos javaslatára Lendvay Emilhez, az Erdélyi Bank igazgatójához fordult kérésével, aki 5-6 vasúti kocsit foglalt le fontosabb ügyfelei és a bank értékei számára. Lendvay Emil azonban visszautasította a kérését.¹⁴³ Gyalui Farkas keservesen kifakad az emlékirataiban: „Úgy – mondtam haraggal –, a mágnások s a tőkepénzesek ezüstkanalainak van hely, az erdélyi múzeumi könyvtár kincseinek nincs helyük!”¹⁴⁴

Szeptember 3-án, vasárnap mégiscsak felhívták, és kérték, hogy a ládával együtt legyen egy óra múlva a főtéri bankszékház előtt. Végül is sikerült az egymillió korona értékűre becsült ősnymtatványokat Budapestre menekítenie, ahol a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank pánccéltermében helyezték biztonságba a szállítmányt.

Az egyetemen egyre embertelenebb körülmények között folyt az oktatás. Az 1917 télen bekövetkezett súlyos fa- és szénhiány hátráltatta az intézmény működését. Az alkalmazottak olcsóbb ellátása és ruházkodása végett az Egyetemi Tanács 1917. június 26-án beszerzési csoportot alakított, amely fával, porosz és magyar szénrel, cipőkkel stb. alacsonyabb áron látta el alkalmazottait, s lehetőleg gondoskodott a Mensából és más internátusokból kiszorult fiatalok ellátásáról is.¹⁴⁵ Ugyanakkor az egyetem épületei folyamatosan rongálódtak. Kezdetét vette a fémrekvirálás: 1917 januárjában 160 tagú katonai osztag érkezett Kolozsvárra, a templomok tornyaiból leszerelték és a hadiipar rendelkezésére bocsátották a harangokat.¹⁴⁶ Emellett

¹⁴² FERENCZI 2015. 334

¹⁴³ FERENCZI 2015. 339

¹⁴⁴ GYALUI 2013. 68.

¹⁴⁵ MÁRKI 1922. 107.

¹⁴⁶ Ujság 19 (1917) január 10. 4.

elrendelték a különböző intézmények, köztük az egyetem fémkészleteinek felmérését, majd beszolgáltatását. A fizikai laboratóriumok platinakészletétől a réz ajtókilincsekig és ajtóveretekig mindent leadtak. A legrosszabb állapotban azok az épületek voltak, amelyekben a menekülteket és a hadsereget szállásolták el: ezek a rongálódás mellett tele voltak poloskákkal is. A katonák egyébként nem csak rongálták, hanem időnként ki is fosztották az általuk megszállt egyetemi épületeket. Még az egyetemi gondnoki hivatal által őrzött díszcipőket is ellopták, dacára annak, hogy lezárt szekrényben őrizték ezeket.¹⁴⁷

De a megszorítások és sanyarú körülmények ellenére is még mindig voltak olyanok, akik nem fogták fel, hogy itt egy minden erőforrást igénybe vevő háborúról van szó. Buday Árpád egyetemi magántanár Euráziába tervezett tanulmányútjára 4000 korona segélyt és szabadságot kért 1916. április 7-én a minisztériumtól.¹⁴⁸ Ez nagyon tekintélyes összeg volt, főleg háborús időkben. Összehasonlításképpen, Schmidt Henrik dékán debreceni kiutazására és háromnapos tartózkodására (1916. május 1–3.) 75 koronát utaltak ki.¹⁴⁹ Természetesen a minisztérium azt válaszolta, hogy „a kérés majd csak a béke helyreállta után lesz tárgyalható”.¹⁵⁰ Ez azt mutatja, hogy a háború nem egyformán sújtotta az egyetem különböző beosztású alkalmazottait és a város különböző társadalmi kategóriáit. Míg egyesek mély nyomorban éltek, másoknak sikerült megtartaniuk viszonylag magas életszínvonalukat. Ez az egyetem alkalmazottjainak fizetésén is látszik. 1916 májusában pályázatot hirdettek az intézmény jogi karán egy nyilvános rendes tanári állásra 6000 korona évi fizetéssel, valamint az ezzel járó, szabályszerűen emelkedő személyi pótlékkal, 1800–2500 korona lakpénzilletménnyel, illetve minden ötévnyi tanárkodás után járó 800 korona korpótlékkal.¹⁵¹ Ez azt jelenti, hogy minimum 8000 korona évi jövedelemmel járt egy nyilvános rendes tanári állás, de az összeg – a pályán töltött idő függvényében – a duplájára is emelkedhetett. Pontos kimutatásunk van például dr. Karl Lajos 1914-es évi jövedelméről, amely 6000 korona fizetésből, 400 korona személyi pótlékból, 1800 korona lakpénzből és a tanárképző intézettől kapott 800 korona előadói tiszteletdíjből állt,¹⁵² azaz összesen 9000 koronát keresett. De az akár mindössze egy egyetemi előadást (heti 5 óra egy félévig) tartó

¹⁴⁷ RNLKML 315. fond 293–1916/17. E. T. sz.

¹⁴⁸ RNLKML 315. fond 44575–1915/16. E. T. sz.

¹⁴⁹ RNLKML 315. fond 191–1915/16. E. T. sz.

¹⁵⁰ RNLKML 315. fond 44575–1915/16. E. T. sz.

¹⁵¹ RNLKML 315. fond 42882–1915/16. E. T. sz.

¹⁵² RNLKML 315. fond 792–1914/15. E. T. sz.

helyettesítő tanár tiszteletdíja is 1800 korona volt.¹⁵³ Ezzel szemben például a botanikus kert csősze és a múzeumkerti őr havi 75 koronát kapott.¹⁵⁴ Ez mindössze évi 900 koronát jelentett, egytizedét egy kezdő nyilvános rendes tanár jövedelmének. Ha pedig megnézzük a korábban beékelt táblázatban, hogy az élelmiszerek árai milyen iramban ugrottak meg, el lehet képzelni, hogy másként élte meg a háború éveit a botanikus kert csősze és egy egyetemi tanár. Következtetésképpen megállapíthatjuk, hogy az első világháborúnak nem csak negatív kihatásai voltak Kolozsvárra. Ezek közül kiemelnénk a társadalmi következményeket, amelyek közül a legfontosabb a nők emancipációjának az elősegítése volt azáltal, hogy a munkaerőhiány miatt egyre több nő talált magának hosszú távú munkalehetőséget, behatolva olyan területekre is, amelyek addig tiltottak voltak a számukra: postáskisasszonyok, pincérnők, bérkocsisok, kéményseprők stb. Ugyanakkor nagyon jelentős a nők iparban való alkalmazásának a száma. De az igazi áttörést az jelentette, hogy az egyetemi hallgatók között korábban soha nem látott magasságokba emelkedett a nők aránya: 1916-ban a 420 hallgatóból 112 nő volt – ez nem kevesebb, mint 26,66%-a a hallgatóságnak, hihetetlenül magas arány abban a korszakban. Ugyanakkor komoly kulturális hozadéka is voltak a világháborúnak. Mint korábban említettük, az egyik legfontosabb ezek közül a filmgyártás fellendülése volt. Ha nincs az első világháború, valószínűleg Janovics Jenő, Kertész Mihály (Michael Curtiz) és Korda Sándor (Sir Alexander Korda) karrierje sem ível olyan magasra. A háború éveiben komoly lendületet vett a kolozsvári sajtó fejlődése is, igaz azonban, hogy sok újság a háború végével megszűnt. Ugyancsak komoly fejlődés tapasztalható a kereskedelem és a szolgáltatási szektor (vendéglők, kávéházak stb.) területén.

Az egyetem fejlődése szempontjából, a női hallgatók számának rohamos növekedése mellett, kiemelkedő az Ortopédiai Tanszék létrehozása. Mind-ezen pozitívumok ellenére a háborúnak sokkal több negatív következménye volt Kolozsvár lakosságára és az egyetem fejlődésére nézve. A háborús áldozatok nagy száma megviselte úgy a várost, mint az egyetemet. A családi tragédiák mellett krónikus munkaerőhiány lépett fel mind a kolozsvári ipari és szolgáltatási szektorban, mind az egyetem keretén belül. Az egyetemen és a főleg egyetemi személyzet által működtetett hadikórházakban óriási nehézségekkel küszködtek, és hatalmas erőfeszítések árán tették elviselhetőbbé a sebesültek számára a mindennapokat. Ezen erőfeszítésekből, mint már korábban említettük, nemcsak az orvosi kar tanárai és diákjai,

¹⁵³ RNLKML 315. fond 42882–1915/16. E. T. sz.

¹⁵⁴ RNLKML 315. fond 105–1915/16. E. T. sz.

hanem előadásaikkal a többi kar professzorai és hallgatói, de adományai által még a botanikus kert is kivette a részét. Az infláció, illetve az életszínvonal csökkenése mindenkire kihatott, de egyben előmozdították a társadalmi kapcsolatokat, mivel több hadsegélyező és segítő bizottság jött létre, részben hatósági, részben civil kezdeményezésre. Az egyetemen az alkalmazottak olcsóbb ellátása és ruházkodása végett az Egyetemi Tanács 1917. június 26-án beszerzési csoportot alakított, amely fával, szénnel, cipókkal stb. olcsóbb áron látta el alkalmazottait, s lehetőleg gondoskodott az internátusokból kiszorultakról is. Ugyanakkor nőtt a bűnözés aránya, mivel a mélységes nyomorban élő társadalmi kategóriák egyre elkeseredettebbek lettek. Nem csoda tehát, ha úgy Kolozsvár lakosai, mint az egyetem tanárai és diákjai várták a háború végét. Hogy nem olyan vége lett, mint amilyenre számítottak, azt nem tudhatták előre, és nem is rajtuk múltott.